

בן אמיתי לעם היהודי

דני נולד בקליבלנד שבמדינת אוהיו ב-9 לדצמבר 1955 בערב שבת. בן זכר לאחר 3 בנות היתה תוספת משמחת מאד למשפחת מאיר ושושנה האז. לידת בת נוספת אחריו השלימה את המשפחה שהיתה מעורה בחיי הקהילה היהודית בקליבלנד.

רוב לימודיו של דני היו במוסדותיה השונים, מגן ילדים ועד תיכון, של "האקדמיה העברית של קליבלנד". מהר מאד ניכר בדני שהיה ילד בעל דמיון עשיר ולעיתים קרובות תרגם ביעילות את דמיונותיו למעשים. הוא עסק כל הזמן בהמצאת דברים חדשים ובשיפור דברים קיימים, בפירוקם והרכבתם מחדש של חפצים שונים, לעיתים בדרך מוצלחת יותר מהמקור. פעם בנה דני רכבת מושלמת ולא שכח אפילו את הוילונות. הוא הוביל בה את ילדי השכונה. אם עבר מישהוא ליד בית משפ' האז וראה את דני גבוה על עץ, על גג הבית, או הולך לאורך שולי גג המחסן – הרי היה עד לראשיתו של אתגר שנמשך לאורך כל חייו של דני בהתגברות על סכנה ובעשיית הבלתי אפשרי.

שאיפתו הסודית של דני היתה לטוס, והוא הגשים אותה באמצעות דאון-תליה שהוא עצמו חישב, תכנן ובנה. למרות אזהרות מרפות ידיים וקריאות "שיפסיק להשתגע", טסו הוא והדאון בטיסה חופשית במורד הרחוב.

כאשר היה דני בן 9 בלבד, הוא השתמש במרתף הבית כבחדר עבודה לבניית רובוט והוא אכן הצליח ליצור לו "חבר" קטן שהניע את ידיו ועיניו.

דניאל היה אמן ואומן. לאחר שסיים את ביי"ס התיכון, בילה זמן קצר בישראל. למרות אהבתו הרבה לארץ, הוא חש שטרם בא זמנו לעלות וחזר לארה"ב על מנת ללמוד תכשיטנות. הצרכים המקצועיים שלו הביאו אותו לשעות רבות ומתישות של עבודה בתנאים קשים ולבסוף הגיע לניו-יורק שם השתלם באומנותו. עד מהרה זכה דני להערכתם של בעלי מקצוע מומחים.

באותה תקופה נכנס דניאל למעורבות עמוקה בהסטוריה של עמו ולפעילות – בעיקר באמצעות בני-עקיבא – נגד המיסיון. דניאל שמר על שתיקה בקשר לפעילות זאת, אולם רמזותיו המועטות גרמו לנו להבין שהוא היה מעורב עמוק במעשים שלא ייעשו, באתגרים ואולי אף בסכנות.

בתקופה בה שהה דניאל בניו-יורק גברה תשוקתו לעלות ולהתיישב בארץ. הוא "בלע" כל חומר קריאה על ישראל והחל לכוון את כל מעשיו לקראת העלייה.

מנהיגים יהודים ומייסדים היו לגביו סמל, אידיאל ומקור הוזהרות. הוא הפך לחסר מנוחה וכל מעייניו היו נתונים לתכנון חייו בארץ. התעניינותו היתה מדבקת; הוא קיווה מאד שיגיע גם אחרים

ובעיקר את הוריו ואחיותיו לרצות לעלות ארצה יחד אתו. עם עלייתו שהה דני באוניברסיטת בראון, אולם הוא חש שבכך אינו תורם כפי יכולתו לארץ ונטש את הלימודים. לאחר שהות קצרה בארה"ב חזר ארצה ובחר בלימוד באולפן ביישוב החדש, עפרה. דני התאהב בעפרה ובאנשיה. לעיתים קרובות כתב על איכות החיים והאנשים בעפרה.

הוא גם החליט שברצונו להתגייס מייד לצה"ל על מנת לקיים בדרך החשובה ביותר גם את רצונותיו הכמוסים וגם את המצווה של הגנת הארץ, וגם להפוך בכך חלק בלתי נפרד מאזרחי ישראל על חובותיהם. עם השחרור רצה דני להשתקע בעפרה ולהקים בה מפעל לייצור תכשיטים שיעסיק נכי צה"ל. עם ההצטרפות לצבא "חתם" דני על מחויבותו לארצו ולאלוקיו.

דני היה אהוב על חבריו החיילים ועל מפקדיו. הוא למד תורה בכל עת שיכול, הוא למד "הלכות מלכים" בהם מתייחס הרמב"ם לגישת התורה כיצד להתנהג ולמה לשאוף בעת השירות הצבאי. מכתביו התכופים והסדירים שיקפו את בדידותו בהיותו חייל ללא משפחה בארץ. הוא התחנן לבני משפחתו לעלות. הטיעון שלו היה פשוט ובעל עוצמה: ישראל, ולא מקום אחר, היא ביתכם האמיתי.

הביקור האחרון אצלנו של אחינו ובננו דניאל נתאפשר בעקבות התערבותו הישירה של ראש הממשלה דאז, מנחם בגין. היה זה ביקור קיץ מלא שמחה אך מלווה בתחושה עמומה מנבאת רע, שנה לפני מותו. זה היה לאחר שנתיים שלא התראינו, והשלמת הפרטים החסרים והפורקן לגעגועים היו נפלאים. האחיינים והאחייניות השתוקקו לראות שוב את הגיבור. למרות החלמתו של אביו מניתוח גב באותו זמן, לא ויתרו השכנים על ביקור אצל דני ואכן כולם היו גאים בו.

דני חש שמבצע שלום הגליל היה מבצע חשוב ונחוץ. הוא היה מאוכזב מכך שלא נקרא לשרת בתקופה הראשונה של המלחמה. זה אירוני שהוא נקרא לשרת בשלב הסופי במצב שהיה כבר שקט יחסי, ונהרג על ידי מארב בעת סיור עם חיילים נוספים.

הוא נהרג בבקעת הלבנון בראש חודש אב. דניאל היה בעל בטחון ותודעה עצמית עמוקה, שומר מצוות באמונה, שכל מעשיו נבעו מהצורך לעזור לזולת. כל מה שעשה בחייו הקצרים היה סמל השתייכות מובהק של בן אמיתי לעם היהודי.

אחותו, יהודית

ארזי הלבנון

בין לבנון וחרמון

יואל אליצור

פגישה ראשונית עם אדם ונוף

דני ז"ל, רע אהוב, אוהב את המקום ואוהב את הבריות, נפל בבקעת הלבנון הדרומית במקום שבו עבר מאז תום המלחמה ועד הפינוי, הגבול בין כוחותינו ובין הכוחות הסוריים.

נפל בחלקי להיות בין הראשונים שהגיעו אל האיזור הזה וכבשו אותו. לאחר זמן מה הוחלפנו על-ידי החטיבה שבה שירת דני. בהיותי בבית המזדה אותי הידיעה המרה על נפילת דני.

קצת לפני שעזבנו את האזור, כחודש ימים או יותר לאחר סיום המלחמה, החלטתי להעלות על הכתב רשמים ותיאורי נוף ממה שראיתי ועברתי. מבחר מרשימות אלו אני מוצא למתאים לפרסם בחוברת לזכרו של דני. מלבד תיקונים והשמטות הכרחיים השתדלתי לא לעבד מחדש את הכתוב כדי לא לפגוע באותנטיות של הדברים. בזמן שנכתבו הדברים היה מצבנו בלבנון הרבה יותר פשוט מכל מה שהתפתח אחר כך, והרבה יותר טוב. יחסינו עם הלבנונים לעדותיהם – לפי התרשמותו של חייל פשוט – היו חמים וידידותיים. במקומות אליהם הגענו לא הותרה החזקת נשק לאיש, מלבד חיילי צה"ל.

האכזבה המרה מן הנוצרים, רצח ג'ומייל, סברה ושתילה, לא נראו אז באופן. האווירה של אז ניכרת מבין כתלי הדברים. לאחר כל מה שקרה לנו בשלש השנים שעברו בינתיים נראים הדברים הללו כחלום רחוק שלא ייאמן. מבחינה זו יש להעלות הדברים על מכבש הדפוס, ערך היסטורי ואולי אף חינוכי. הדברים המוגשים בטורים אלה הם רשמים שקלטו עיני ואוזני באזור חדש ובלתי מוכר אשר מאורעות הימים זימנו אותי לתוכו. הדברים נכתבים בתוך בית שבנייתו טרם הושלמה בפאתי כפר דל שמעולם לא שמענו את שמעו – הכפר המוסלמי כאמד אֶלְזוּ בפאתי בקעת הלבנון.

הערה

1. כאמד של השקדים. עצי שקד ותיקים ומעובי גזע מפורזים בכפר ובסביבתו.

יותר מחודש ימים חלף מאז עצר צה"ל את התקדמותו צפונה. מאז רצים הכל אל החוף הלבנוני: צור, צידון, דאמור, ביירות. המתמצאים יותר מעפילים אל הרי המרכז הנישאים ופוגשים בנוף הנהדר של הצמחיה הצפופה, המים השופעים והכפרים המרוניים המטופחים והאוהדים. אזור אחד נשאר זנוח יותר – הגיזרה המזרחית. מתוך ההמון של גנרלים, פוליטיקאים, עתונאים, שדרנים ושאר אח"מים, המרבים לשוטט בלבנון, רק מעטים מגיעים בכלל אל הרצועה שבמזרח, ומאלה אין מי שמצפין אל מעבר לאגם קרעון. בכאמד וברכס ערבה לא ראינו איש מהם.

בקעת הלבנון, האגף הכמעט-צפוני של השבר הסורי-אפריקאי, היא מישור רחב ועשיר בתבואה ובגידולי-שדה, השוכן בתווך בין הר הלבנון ממערב ובין גוש החרמון ו"מול הלבנון" ממזרח. השם "בקעה" הוא יחסי. מישור זה הוא אכן בקעה עמוקה בין שני הרכסים הגבוהים שלצידה (פסגת החרמון – 2814 מ' מעל פני הים. פסגת הלבנון – 3088 מ' מעל פני הים) אך אבסולוטית היא גבוהה כגבוהים שברכסי מרכז הארץ. רוב שטחה מצוי בגובה 900-1000 מעל פני הים. החלק הגבוה שבבקעה הוא בערך באמצעיתה בין צפון לדרום, באזור בעל-בך, העיר המפורסמת בעתיקותיה והידועה גם ממקורותינו. בעל-בך נמצאת על פרשת המים של בקעת הלבנון. ממנה צפונה יורד נהר אל-עצי שנקרא בימי קדם ארנת-אורוטס, המתעקל בהמשך אל הים התיכון. ממנה דרומה יוצא נהר הליטני שבמקביל, מסיבות גיאולוגיות, נוטש אף הוא את השבר הסורי-אפריקאי. ומתעקל מערבה בדרך המפורסמת שתחת הבור, עד הגיעו אל הים התיכון.

החלק הדרומי של הבקעה מופרע על-ידי שרשרת רכסים הרריים נמוכים יחסית, הנמשכת מצפון לדרום ומחלקת את הבקעה לשתי בקעות: מערבית – רחבה שבה זורם נהר ליטני ובדרומה הוא יוצר את אגם קרעון; ומזרחית – צרה, שבהמשכה דרומה נובעים מקורותיו של החצבאני. הגבוה ברכסים אלו הוא ג'בל ערבה שממזרח לאגם (1510 מ' מעל פני הים). כאן בלינו את הימים הארוכים שלאחר שבוע הלחימה.

כשבאנו מצאנו את עצמנו בין שני הרים מושלגים למחצה; החרמון מדרום והר צ'נין שבמרכז הלבנון מצפון. נוריות פרחו בכל השטח וקציר החיטים טרם החל. עתה לא נותרו מן השלג אלא חריצים לבנים בודדים שלא קל להבחין בהם. הפרחים נבלו והחיטה הקצורה כבר בגרנות.

למרגלות ג'בל ערבה, מצפון, שוכנים הכפרים ג'ב-ג'נין וכאמד אֶלְזוּ והם הכפרים הצפוניים ביותר בשטח שבידינו. הגבול בינינו ובין הסורים עובר ממש בסמוך לבתים הקיצוניים של הכפרים הללו. המחבלים היוצאים מתוך מחפרותיהם של הסורים כמעט בכל לילה לפעולות הטרדה ופיגוע, פוגעים ב"אחיהם" תושבי הכפרים יותר משהם פוגעים בצה"ל. השבוע נטמנו בבית-הקברות שבכאמד

גופותיהם של זקנה אחת ושל ששה ילדים שרכבם עלה על מוקש בדרך עפר בין שדותיהם. עשרות אחרים שנסעו באותו רכב עמוס הועברו במסוקים של צה"ל הרחק דרומה לטיפול רפואי.

קבוצת הרכסים שבין שני אגפי בקעת הלבנון היא בעלת נוף חדגוני ומאכזב משהו. אלו הם רכסים צחיחים למדי, שהעצמים הבולטים ביותר בהם הם טרשים קרסטיים מבותרים, משטחים רחבים של עמודי גיר מחוררים מן הנוסח המוכר לנו במורדות החרמון והר דב. חוף מכתמי חורש בודדים, השטח הוא חשוף לחלוטין. רוב הכפרים כאן הם דלים יחסית, מוסלמים-מתואלים² המוצאים את פרנסתם מגידול חיטה ושעורה על ההרים ומדרונותיהם. בולט מאד ההבדל בין שני צידי הבקעה. מי שחוצה את אגם קרעון ממזרח למערב כאילו עבר לארץ אחרת. בבת-אחת הוא נופל לתוך הנוף האופייני של הרי הלבנון. המדרון הצופה אל קרעון ואל הבקעה ממערב, כולו חורש עד לגובה 1600-1700 מ' מעל פני הים. חלקו הגבוה של החורש הזה (נכון לחודש תמוז-יולי) מבושם ממראיהם ומריחם של המוני אחירותם פורחים בצהוב. למרגלות החורש הטבעי וכהשלמה טבעית שלו, משתרעים מטעים מטופחים, כרמים, משמשים ודובדבנים, וביניהם כפרים נוצריים אדומי-גנות.

הכפר המזרח-לבנוני

כאמור כל הכפרים ממערב לקרעון הם נוצריים ואילו הכפרים שממזרח, על רכס ערבה והרכסים הסמוכים לו, הם בדרך כלל מוסלמים-מתואלים או מעורבים. ההבדל ביניהם הוא משמעותי. הכפר המוסלמי הרבה פחות מפותח והרבה יותר דומה לכפר הערבי שאנו מכירים. עם זאת, יש מן המשותף לכל הכפרים הלבנוניים שאינך מוצא בכפרי יהודה ושומרון.

ההתרשמות הראשונית עם הכניסה לכפרים היתה שיש כאן מין כפר "יס-תיכוני" דומה יותר למה שמצוי ביוון או בסיציליה. כמעט על יד כל בית גינה קטנה המושקית בצינור גומי ובה ורדים אחדים, פרחי נוי, קצת נענה ופטרוזיליה וכיוצא בהם בעידם של תאנה וגפן מודלית. בכל חצר מצוי לפחות, אילן אחד של בָּרֵךְ, הוא הגודגדן. כפי ששמעתי מהכפריים הגיע הגודגדן לכאן מאירופה לפני 20-30 שנה והתאזרח במהירות. הנוער לבוש אירופאית במיטב הבגדים. דמות שלפי התרשמותי היא טיפוסית כאן היא אשה מבוגרת, נמוכה, ששערה שהתחיל להכסיף אינו מכוסה והיא לובשת שמלה שחורה. ועוד מן הנוף האנושי: נערות שלראשן כובעי קש רחבי שוליים אוחות בידיהן מגלי קציר (קצת יותר גדולים ופחות מעוגלים מן הרגיל באזורנו) היוצאות לקצור. אינני מבין באנתרופולוגיה אבל דומני שגם ההדיוט מבחין בהבדל שיש במראה החיצוני בין הכפריים כאן לבין הערבי הכפרי המוכר לנו. הלבנוני הטיפוסי הוא מין מזיגה שבין בהיר לכהה וחיתוך איברי

עדין יותר.

רבות נכתב בעיתונות על האהדה המופגנת שבה מקבל הכפר המארוני את חיילי צה"ל. אך, נכון לעכשיו, האהדה קיימת למעשה גם בכפר המוסלמי, אם כי אולי בפחות אינטנסיביות. על כל פנים, בשבתך במקום כלשהו, מייד צץ משהו המגיש לך פירות טריים ומציע קפה. אנו התרגלנו, בתמורה, לכבד את הילדים בממתקים שאנחנו משופעים בהם. התפתח נוהג שבכל מקום שאנו עוברים בו, מיד מתקבצים ילדים המריעים לנו לשלום ומקבלים בתמורה מטר של סוכריות ומסטיקים.

אבן מקיר תזעק

בתקופת שלטונם של המחבלים והסורים כאן, התמלאו כל הקירות בסיסמאות צבע ובפלקטים, סיסמאות מסוג "שחרור פלסטין הכבושה"; "פתח"; "כולנו לצאעיקה"; "אימרו כן לבעת ולחאפז אסד"; פלקטים שבהם ציורים להמחשת הרעיונות הנ"ל והרבה צילומים של אישים נערצים כמו עבדול נאצר, יאסר עראפאת, ובסאם שכעה בצד דיוקנותיהם של 'קדושים' שנפלו במאבק עם האוייב הציוני.

את הכתובות והציורים הללו אפשר עדיין לזהות איפה אישם; בכאמֶד אֶלֶז כולם עדיין מתנוססים לתפארת. אולם כל זה ממזרח לקרעון. ממערב לקרעון, ברגע שנכנס צה"ל, נעשתה פשיטה גדולה על כל הכתובות, הן נמחקו, נמרטו ונצבעו מחדש ואת מקומם תפס הארז הלבנוני האופייני.

איך מדברים במזרח הלבנון?

לערבית המדוברת כאן יש דיאלקט מיוחד. מלבד הבדלים פה ושם באוצר המלים וכד', ההבדל העיקרי בין מה שאנו רגילים לשמוע באזורי הארץ המוכרים לנו ובין הלשון המדוברת כאן הוא הבדל פונטי. ואלו הם כללי המבטא של הערבית במזרח לבנון:

1. דו־תנועות מבוטאות כהלכתן כמו בערבית הספרותית. *ya* ולא *ō ē* כמו ברמאללה ובשכם. בית הוא בֵּית (לא בת) ומעיין הוא עֵין. ביני ובינך - בֵּינִי וּבֵינֶךָ. והרי דוגמא מעניינת: כפרי שנמצא בכפר אחר ושאל מתי הגיע הנה עונה: "אנא הֵן בֵּס יוֹם אוֹנוֹמִין" ("אני כאן רק יום או יומיים).

2. ת' וד' מבוטאות כראוי (כמו *th* באנגלית). ק מבוטאת כ־א סדקית. (בהשוואה למצוי ביו"ש זהו מעין כלאיים. ביו"ש ההקפדה על ת' וד' היא נחלת זקני הפלחים שלשונם עוצבה בטרם התחילה ההשפעה של הרדיו והטלוויזיה. ואילו המעבר ק־א אופייני לעירוניים שלשונם פחות שמורה.)

3. הנוהג הלשוני המפתיע ביותר כאן הוא החלפת תנועת *a* ארוכה ב־ *ē* ארוך. כך יכול אתה לשמוע כאן: פֶּאן (היה) דוֹכֶאן

העברי - מורג' (באזורים שאני רגיל לטייל בהם - בארץ בנימין ובשומרון - הוא נקרא לוחי אדרס - לוח דריסה; ויש כלי אחר עגלת דייש הנקראת נורג').

הבריכה ממוקמת בנקודה הגבוהה מעט מן השדות שבביקעה, צפונה לכפר, ומימיה זורמים בתעלות לפי תור, מחלקת ירקות אחת לחברתה.

מאוחר יותר התברר שיש בתל חניירות ארכיאולוגיות. ביקרתי בהן באגפו הצפון מערבי של התל. מסתבר שהתל כולו או כמעט כולו הוא מלאכותי. הקרקע הבתולה שתחת השיכבה התחתונה אינה גבוהה מן השטח שסביבה באופן משמעותי. בחפירות - מבנים וחומה. בולטת לעינו של ההדיוט הבנייה המשולבת של לבנים בצבעים שונים עם אבנים לא גדולות. נראה שזה הוא אתר מהאלף השני לפה"ס.

גוש אחר של עתיקות מרשימות בכפר הזה הוא קבוצה גדולה של מחצבות, מערות קבורה בסגנון הלניסטי במדרון שמדרום-מזרח לכפר. לכל המערות סגנון קבוע (המוכר גם במקומות שונים בתחומי מדינת ישראל, באתרים שהיה בהם ישוב נכרי פאגאני בתקופה ההלניסטית): הכניסה למערה היא בפתח מרובע עם סיתות צד להתאמת אבן גולל. המערה מחולקת לשולשה חלקים מקומרים ולעתים מקושטים בעיטורים, אשכולות ענבים וכו', בכל חלק שתי "אמבטיות" להניח בהן את המת.

לא קשה לנחש מה עשה את כאמד לאתר בעל חשיבות בתקופות הקדומות. כמו מרבית התלים המוכרים לנו בארץ, גם כאן המיקום הוא למרגלות רכס הררי בפתחה של בקעה פורייה - אגן הליטני. נראה שעברה כאן גם דרך בעלת חשיבות ארצית - סעיף המחבר בין שתי הבקעות של בקעת הלבנון בין רכס ערב ובין רכס סולטן-יעקב ואלטרנטיבה לדרך בירות-דמשק (הדרך הראשית מבירות לדמשק עוברת למרגלות רכס סולטן-יעקב מאזור עג'ר דהיום וכלקיס בתקופה ההלניסטית). מאחד מתושבי הכפר שמעתי שמשלחת גרמנית חופרת כאן בכל קיץ.³

(חנות), הונאכ (שם) וכן שמות הכפרים: כאמד, לאלא וכל כיוצא בזה.

עתיקות בכאמד

המטייל בין הכפרים הערביים ביהודה בשומרון או בגליל יודע תמיד שעליו לחפש את המרכז העתיק של הכפר. עין שהורגלה לכך, תזהה תמיד בתצפית על כפר כזה את גוש הבתים שהיו את הכפר במאה שעברה, קבוצה צפופה של בתי אבן ו/או חורבות שהיא על פי רוב האתר הקדום שבכפר ובה צפויים ביותר קירות וחלקי בתים קדומים או אבנים שנלקחו מהם, עמודים, כותרות וכו'. עד כמה שהתרשמתי, אין גושים כאלה קיימים בכפר הלבנוני. הצופה על כפר אינו מוצא כאן שום אזור שמור ולא קל להבחין היכן עמדו בתי הכפר במאות השנים הקודמות ולפני כן.

ההסבר לכך, כפי ששמעתי מן הכפריים, הוא מנהגם של הלבנונים בעשרות השנים האחרונות להעביר את אבני העתיקות לאחר שיצאו מכלל שימוש, למגרסות חצץ לצורך הבנייה החדשה. על-כן, ההבחנה בשרידי העבר אינה בולטת כל-כך באיזור הזה.

ואולם, בכאמד א-לזו, למרות זאת, נתקלים מייד בעתיקות. פגישתנו הראשונה איתן היתה כבר בתוך ההתקדמות, עם הכניסה לכפר. הכפר שוכן למרגלות רכס ערבה מצפוני, בתוך פתחתו הפורייה של ואדי שיוורד מג'בל ערבה וצופה מדרום על החלק המרכזי של בקעת הליטני בואכה זחלה וכביש בירות-דמשק. אנו התקדמנו רגלית במדרון הסלעי שמעל כמאד וחיפשנו לנו עמדות חסויות לשלוט מהן על הכפר. לפתע קרא מישהו: "יש כאן עמדות מוכנות! בואו הנה!"

ה'עמדות' המוכנות לא היו אלא קבוצה של גיתות עשויות בקפידה עם משטחי דריכה, תעלות, ובורות איגום. מובן שלא היה זה הזמן המתאים להסביר לחברים בתוך מה הם יושבים... בתצפית ראשונה על הכפר אתה נתקל בגולת הכותרת הארכיאולוגית שלו; הכפר פרוש כולו במישור אך באמצע המישור הזה מתנשאת גבעה בודדת ועליה בית הקברות של הכפר. בדרך הטבע התמקמו כוחות האוייב במיוחד על הגבעה הזאת ועל כן היתה כל תשומת הלב ממוקדת לשם. במבט כבר ראשון הבחנתי במראה התלי של הגבעה. לא יכולתי להתאפק והערתי על כך לחברי. קול נרגז מעמדה סמוכה ענה לי: "חברה, זה מלחמה פה!"

למרגלות התל - מקור מים האגום כיום בבריכה חפורת - ברכת אל פינאדר, היינו: בריכת הגורן, שם המצדיק את עצמו היטב בעונה זו שבה באנו לכאן. סביבי הבריכה משמשים באמת בית-גרונות גדול הפועל בדרך כלל כמו בשומרון - הדייש במקצעה מכנית והזרייה והכבירה כמו בימי קדם, במזרה ובכברה. מי שידם אינה משגת או שתבואתם מועטה, דשים עדיין במורג עץ שמשולבות בו פיסות ברזל חד. המורג נקרא כאן בדיוק בשמו

ה"דנובה" והאלון הענק

יואל אליצור

אי אפשר להיפרד מן האיזור הזה בלי להכיר את נקודת החן שלו - הלא היא "הדנובה של הקרעון". אגם קרעון הוא אגם מלאכותי שנוצר ע"י סכר גדול האוצר את מי הליטני בחלק הדרומי של הבקעה ומציף את השדות שסביבו.

בחמשת הקילומטרים שמעל אגם קרעון גרמה סכירת הביקעה להתרחבות אפיק הליטני לכדי כמה מאות מטרים. המים שבכאן אינם מים עומדים כמו בלב האגם אלא זורמים ועל-כן הם נקיים ונעימים לרחצה. המשקיף על קטע זה מלמעלה (ביחוד ממערב ומצפון) לא יכול שלא להתפעל למראה נהר רחב ותכול הזורם במיצר שבין הרים ירוקים.

כשירדנו רגלית אל הנווה הזה נתקלנו בכפריים מרוניים מסבירי פנים שלא הניחו לנו להתקדם עד שנמלא את כיסינו "מן האדום האדום הזה" של הגודגונים. שלושת הכפרים היושבים מעל ה"דנובה" - צ'עב'ין, עין זבדה וחרבת קנפאר - הם כפרים נוצריים, יפים למראה, מעליהם חורש סבוך, ביניהם ותחתיהם נביעות עמוסות פטל.

הכפריים ידעו לנצל את מקומם ויש בתחומם בית-הארוחה ומסעדות. הגדול והמרכזי בין הכפרים הוא חרבת קנפאר. בתחום הכפר בית חולים ותחתיו מוסד נוצרי ליתומים הבולט למרחוק בלובן קירותיו ובאודם רעפיו. יחודו של הכפר הוא באלון (אלון מצוי) הענק המצוי על גבעת בית הספר בדרום-מזרחו של הכפר. מלבד אלון אברהם שבחברון אינני חושב שיש עוד אלון בארץ המגיע למידותיו של האלון בחרבת קנפאר. אך בניגוד לאחיו הגדול שבחברון, האלון הזה הוא רענן, גזעו שלם, נופו מתנשא לגובה רב ומצל על שטח רחב. הגזע הרחב מורכב משלושה אגפים ומסופקני אם עשרה אנשים מקיפים אותו. העץ עומד על גבי טרסה מלאכותית. השכנים אומרים שהטרסה נבנתה בעשרות השנים האחרונות וקברה תחתיה חלק נכבד ועבה יותר של הגזע. תחת העץ הזה, שבוודאי כבר ראה הרבה ועוד יראה הרבה בחייו, קיבלנו את השבת האחרונה בעיצומה של מלחמת לבנון.

- למעשה שיעים. את היכינו "מתואלים" שמענו מפייהם וכנראה העדיפו לזהות בפנינו את עצמם כך.
- אני מוצא לנחוץ להוסיף נתונים עיקריים שנתבהרו לי בינתיים באשר לכאמך. המקום הזה נזכר באגרות אל-עמרנה בשם כמדובר שימת כיבושיו של פרעה סני בשם "קמד". על היות המקום עיר מחוז חשובה מעידים גם מכתבים מסוג מכתבי תענך שנמצאו כאן. מתקופה מאוחרת הרבה יותר נמצאו כאן כשלושים כתובות נוצריות-סוריות (זמן ראשית המאה השמינית לס') וכמה כתובות זכרון ביוונית החקוקות בפתחי מערות קבורה. בזמן שהיחידה של דני שהתה במקום, נתגלתה בעקבות סלילת דרך ע"י צה"ל עוד כתובת סורית. הכתובת צולמה מיד (ע"י זאב ארליך "ג'אבו" איש עפרה) שהיה מוצב בסמוך והיא עומדת להתפרסם בקרוב (בכתב העת JAOS).

אתרי היהודים בדרום-הלבנון

יהודים בלבנון במהלך הדורות

זאב ח. ארליך (ז'אבו)

מבוא

את "אתרי היהודים" ב"דרום הלבנון" (קרי - השטח אליו הגיעו כוחות-צה"ל במסגרת מבצע "שלום-הגליל") יש לחלק לארבע קבוצות:

א. קבוצה ראשונה - אתרים המזוהים כערים שכבש יהושע, וערים הנמצאות בנחלת שבטי אשר ונפתלי.

ב. קבוצה שנייה - אתרים המזוהים כערים בגבולות ארץ-ישראל, בתחום שהחזיקו עולי בבל. בקבוצה זו מניוית גם ערים מחוץ ל"תחום עולי בבל", המצויינות במקורות כערים ב"תחום צור" שהיה דל ביהודים.

ג. קבוצה שלישית - ישובים ערביים (מוסלמים, דרוזים ונוצרים) בהם היתה קיימת קהילה יהודית בתקופה מסויימת במשך אלף השנים האחרונות (מסוף תקופת הצלבנים עד ימינו אלה).

ד. קבוצה רביעית - "אתרים מקודשים", קברי שייח או מקאמים מוסלמיים אשר המסורת העממית רואה בהם מצבות קבורה של אישים יהודים או קשורים ליהודים.

הדברים הנכתבים כאן נסמכים בעיקרם על מחקריהם המקיפים של יצחק בן צבי ז"ל, נשיא מדינת ישראל, (כפי שהופיעו בספריו, בעיקר "שאר ישוב"), פרופ' זאב וילנאי ובל"א, חתן פרס ישראל, (בספריו הרבים ובעיקר "מצבות קודש בארץ-ישראל"). כן הסתמכנו על כותבים נוספים, ועל שיחות בעל פה עם יוצאי לבנון החיים בארץ.

פרקים אלו, משימתם לשמש חומר-עזר (ראשוני בלבד) לחיילים ולאזרחים הנקלעים לאזורי דרום-הלבנון, ומעוניינים ב"צד היהודי" של המקום. הדברים נכתבים בקיצור ובתמציתיות ומהווים ראשי-פרקים לאתרים ומקומות שיש להאריך בהם הרבה.

א. כיבושי יהושע בצפון ונחלת שבטי אשר ונפתלי

הקשר של עם ישראל לדרום הלבנון, מלבד ההבטחה לאבות האומה, מתחיל בכיבוש הארץ ע"י יהושע בן-נון. הקרב הגדול נגד "ברית מלכי הצפון" נערך "על מי מרום" -

"... ויועדו כל המלכים האלה ויבואו ויחנו יחדיו אל מי מרום להלחם עם ישראל, ויאמר ה' אל יהושע אל תירא מפניהם כי מחר כעת הזאת אנכי נותן את כולם חללים לפני ישראל. את סוסייהם תעקר ואת מרכבותיהם תשרוף באש.

ויבא יהושע וכל עם המלחמה עמו עליהם על מי מרום פתאום ויפלו

בהם. ויתנם ה' ביד ישראל ויכנס וירדפום עד צידון רבה ועד משרפות מים ועד בקעה מצפה מזרחה ויכנס עד בלתי השאיר להם שריד... (יהושע י"א, ה"ח).

יהושע תוקף את מלכי הצפון במקום הכיניס שלהם "על מי מרום" - כנראה הבקעה הרחבה ממערב לכפר מרון א-ראס, מצפון לקיבוץ יראון. מכאן בורחים מלכי הצפון בשלושה צירי נסיגה:

1. "עד צידון רבה" - עד העיר צידון, אולי דרך צור וחוף הים.
2. "עד משרפות מים" - כנראה לאזור חר' משרף מדרום לראש הנקרה.
3. "עד בקעת מצפה מזרחה" - לבקעת הלבנון הידועה גם בשם בקעת מצפה. כל האזור מרכס החרמון-שריון ועד חוף הים מחולק בין שני השבטים אשר ונפתלי. אשר מקבל את חלקו המערבי, ככל הנראה מ"מתלול-הכפיפה" שממערב לתבנין ועד החוף. נפתלי מקבל את כל רמת-תבנין וחלקה הדרומי של הבקעה. ככל הנראה לרמה זו ולמורדות המערביים מתכוון הפסוק ב"הר ישראל ושפלתו" בסיכום כיבושי יהושע בצפון הארץ (יהושע י"א, טז).

בקעת הלבנון בכיבושי יהושע

בין מלכי הצפון הנקהלים במי-מרום להלחם ביהושע, נמצאים גם "החיוי תחת החרמון בארץ המצפה..." (יהושע י"א, ג') לאחר כשלוש הם נסים חזרה למקומם - "וירדפום... ועד בקעת מצפה מזרחה" (שם, שם, ח) אף על פי כן מצליח יהושע לרדוף אחריהם ולכבוש חלקים גדולים מאותה "בקעת מצפה" (בקעת הלבנון) כפי הנראה עד בעל בכ שמצפון לכביש ביירות-דמשק - ויקח יהושע את כל הארץ הזאת... ועד בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר חרמון" (יהושע י"א, טז-יז). חלקה הצפוני של בקעת הלבנון נשאר בתחומי "הארץ נשארה הרבה מאוד לרשתה... וכל הלבנון מזרח השמש מבעל גד תחת החרמון עד לבוא חמת... אנוכי אורישים מפני בני-ישראל" (יהושע י"ג, א-ו). בשלב מאוחר יותר, מגיע לכאן שבט דן המחפש לו נחלה וכובש את ליש-לשם-דן וכנראה גם את אבל בית-מערכה, עיון ושטח הבקעה שסביבן. יתכן ודן משתרע גם עד לבעל-גד-בעל-בכ.

נחלת שבט אשר

"... ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר למשפחותם. ויהי גבולם חלקת וחלי ובטן ואכשף. ואלמלך ועמעד ומשאל ופגע בכרמל הימה ובשיחור לבנת. ושב מזרח השמש בית דגן ופגע בזבולון ובגי יפתח אל צפונה בית העמק ונעיאל ויצא אל כבול משמאל ועברון ורחוב וחמון וקנה עד צידון רבה. ושב הגבול הרמה ועד עיר מבצר צור ושב הגבול חוסה, והיו תוצאותיו הימה מחבל אכזיבה. ועמק ואפק ורחוב ערים עשרים ושתיים וחצריהן..." (יהושע י"ט, כד-לא).

"אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון ואת אחלב ואת אכזיב ואת חלבה ואת אפיק ואת רחוב. וישב האשרי בקרב הכנעני יושבי הארץ כי לא הורישו..." (שופטים א', לא-לב).

שטח נחלתו של אשר משתרע בחלקו המערבי של דרום הלבנון, מאזור זרעית ועד צידון. שטחו של אשר כולל את רכסי ההרים היורדים אל הים, אך אינו כולל את רצועת החוף הצרה. הגבול שב ומגיע אל הים רק באכזיב. מכל שטחו המיועד של אשר נותרו ערים מספר בשליטה כנענית -

בצמוד לחוף היום: צידון, אחלב וכמובן צור עצמה שבאותה תקופה קיימת כאי מוקף מים, מול החוף.

ערי אשר וזיהויין

- רחוב -
1. חר' רחבי סמוך לשלומי (בתוך "הקו הירוק")
 2. מצד רחב, צפונית לנטועה (בתוך "הקו הירוק")
 3. ג'בל בלט, 1.5 ק"מ מצפון-מזרח למרוחין.
 4. עלמה א-שעב, כ-2 ק"מ מצפון לחניתה.
- חמון -
1. חר' אום אל עמד, בשפך ואדי חמול (השומר את השם) לים, כ-1.5 ק"מ מצפון לנקורה.
 2. עלמה א-שעב, כ-2 ק"מ מצפון לחניתה.
 3. כיום, לאחר סקר שנעשה באיזור לאחר "מבצע לטיאני", יש לחפש את חמון באחד האתרים לאורך ואדי חמול, אך לא בחר' אל עמד.
- קנה - בכפר הערב קנא, כ-12 ק"מ מדר' מז' לצור (נ.צ. 714677).
- צידון-רבה - כפי הנראה הכוונה לעיר צידון עצמה (עפ"י הקבלה לכתובות אשוריות). קיימת דעה הרואה ב"צידון רבה" גבול תחומה העיר צידון - בנהר הליטאני.
- הרמה - הגבול עולה מן העיר צידון הסמוכה לחוף, אל הרכס שמעליה ומשאיר את רצועת החוף מחוץ לשטחו של אשר.
- עיר מבצר-צור (כנראה, צור היבשתית, מול צור שעל האי) - חר' מעשוק בתחום מחנה הפליטים, כ-3 ק"מ ממזרח לצור.
2. תל רשדיה, מדרום למחנה הפליטים, כ-4 ק"מ מדרום לצור.
 3. רס אל עין, מקור המים של צור הקדומה, כ-1.5 ק"מ מדרום לרשדיה.
- חוס (חוסה) -
1. תל רשדיה, כ-4 ק"מ מדרום לצור.
 2. חר' חוש, כ-4 ק"מ דר' מז' לצור על הכביש לעין בעל.
- אחלב -
- (שבת אשר לא הורישו את הכנענים שבתוכה) ראס נבע מהילב שעל החוף, כ-6 ק"מ מצפון לצור.
- צרפת - (ככל הנראה גם היא בנחלת אשר או בשטח הכנעני הסמוך). סרפנד, כ-15 ק"מ מדרום לצידון, סמוך לחוף הים.

נחלת שבת נפתלי

"לבני נפתלי יצא הגורל הששי, לבני נפתלי למשפחותם. ויהי גבולם מחלף מאלון בצעננים ואדמי הנקב ויבנאל עד לקום ויהי תוצאותיו הירדן. ושב הגבול ימה אונות תבור ויצא משום חוקוקה, ופגע בזבולון מנגב ובאשר פגע מים וביהודה הירדן מזרח השמש. וערי מצבר הצדים צר וחמת רקת וכנרת. ואדמה והרמה וחצור. וקדש ואדרעי ועיר חצור ויראון ומגדל אל חרם ובית-ענת ובית-שמש ערים תשע עשרה וחצריהן..." (יהושע י"ט, לבלט).

וממטה נפתלי את עיר מקלט הרוצח את קדש בגליל ואת מגרשיה, ואת חמת דאר ואת מגרשיה, ואת קרתן (קריתיים) ואת מגרשיה..." (לשבת לוי, יהושע כ"א, לב, דבה"א ו', סא).

"נפתלי לא הוריש את יושבי בית שמש ואת יושבי בית ענת, וישב בקרב הכנעני יושבי הארץ... היו להם למס..." (שופטים א', ל"ג).

שבת נפתלי ירש את נחלתו בחלקו המזרחי של דרום הלבנון - מזרחית לאשר. וזיהוי ערי המבצר בנחלת נפתלי קשה הוא עד מאוד ואף על פי כן הוצעו מספר זיהויים:

- עין חצור - בכפר עינתא, כ-2 ק"מ מזרחית לבנת-ג'בייל.
- יראון - הכפר ירון, כ-3 ק"מ ממערב לקיבוץ יראון.
- מגדל אל - מגדל סלים, כ-5 ק"מ צפ' מז' לתיבנין (נ.צ. 729678).
- חרם - חריס, כ-3 ק"מ מדר' מע' לתיבנין (נ.צ. 721673).
- בית ענת - אל חריבה (נ.ג. 808), כ-2 ק"מ ממערב לקיבוץ יראון.
- בית שמש - הכפר חריס ("חרס" - "שמש") כ-3 ק"מ מדר' מע' לתיבנין (נ.צ. 721673).
- קרתן-קריתיים - חר' כוריה, כ-4 ק"מ ממערב לבנת ג'בייל, מצפון-מערב לעין אבל (נ.צ. 722669).
- הרמה - הכפר רמיה, כ-2 ק"מ צפ' מז' לזרעית (נ.צ. 715664).
- יתכן שגם העיר עיון היתה בנחלת נפתלי - כיום העיירה מרג'עיון או תל דיבין שממזרח לה.

התנחלות שבת דן

שבת דן שלא הצליח לרשת את נחלתו במערב הר יהודה ויילחצו האמורי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת לעמק..." (שופטים א', ל"ד) עולים צפונה ומתנחלים בליש-לשם וקוראים לה בשם אביהם - דן.

"ויראו את העם אשר בקרבה, יושבת לבטח כמשפט צידונים שקט ובוטח ואין מכלים דבר בארץ יורש עצר ורחוקים המה מצידונים ודבר אין להם עם אדם... ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש. ואין מציל כי רחוקה היא מצידון ודבר אין להם עם אדם והיא בעמק אשר לבית רחוב... ויקראו שם העיר דן בשם דן אביהם... ויקימו להם בני דן את הפסל..." (שופטים י"ח).

אותו פסל מיכה שהועמד עפ"י הפסוקים, בעיר דן, מופיע כ"פסל מיכה עומד בבכי" כלומר בבעל בכ ויתכן ומסורת היתה בידי חז"ל שאת חלקה הצפוני של הבקעה כבש מאוחר יותר שבת דן - עד "בעל גד (בעל בכי) תחת החרמון בארץ המצפה".

על הקשרים בין שבטי דן ונפתלי אפשר לעמוד מחילופי הגירסאות בין מלכים ודברי הימים. חירם, שליחו של חירם מלך צור לשלמה, הוא "בן אשה אלמנה משבט נפתלי" (מל"א ז', י"ג) או "בן אשה מן בנות דן" (דבה"ב ב', י"ג).

ב. תחום עולי בבל

תחום השטח שנתפס ע"י שבי הגולה בימי עזרא. המוגדר ככזה לענין חיוב במצוות התלויות בארץ, "עולי בבל". רשימת ערי הגבול מופיעה בארבעה מקורות (ספרי, סוף עקב. ירושלמי, שביעית פ"ו ה"א. תוספתא, שביעית, פ"ד ה"א (שני נוסחים) וכתובת פסיפס בבית הכנסת של רחוב בעמק בית שאן). רשימה זו ידועה בשם "ברייתא לתחומין". הנוסח המובא כאן - עפ"י כתובת הפסיפס מבי"כ ברחוב.

"תחומי ארץ-ישראל מקום שהחזיקו עולי בבל: פורשת-אשקלון, וחומת מגדל שורשן, דור, וחומת עכו, וראש מי גיאתו, וגיאתו עצמה, וכברתה, ובית זניתא, וקסטרא דגלילה, וקובעייה דאייתה, וממצייה דירכתה, ומלתה דכוריים, וסחרתה דיתיר, ונחלה דבצאל, ובית עיט, וברשתה, ואולי רבתה, ונקבתה דעיון, ומסב ספנחה, וכרכה דבר סנגרה, ותרנגולה עילאה דקיסרין, ובית סבל, וקנת, ורקם..."

זיהויים של המקומות נעשה עפ"י עבודת הסיכום של הרב אורי דסברג בחוברת "תחום עולי בבל" הנספחת ל"אנציקלופדיה תלמודית" וע"פ מאמרים נוספים משל זאב ספראי, רפאל פרנקל וישראל פינקלשטיין וצבי אילן.

נציין כאן את שמות הכפרים המצויים כיום בדרום הלבנון ואת זיהויים בהתאם לברייתא -

אבל א-סאקי (ממזרח למרג' עיון) - נקובתא דעיון (חר) אלכורה (מצפון לחריס) - כורי, טריי, (אל) ביד - (10 ק"מ דר' מזר' לצור) - בית עיט בצליא וג'בל בציל - (13 ק"מ דר' מז' לצדון) - בצאל של "נחלה דבצאל".

(ג'בל) בציל - (4 ק"מ בצפון לזרעית) - נחלא דבצאל (חר') בריאס - (ממערב כפרא) - כורי, טריי ברעשית - (6 ק"מ מצפון לבנת ג'ביל) - ברשתא דבל - (6 ק"מ מצפון לבנת ג'ביל) - תפניס דבעל - (15 ק"מ מזרחית לצור) - נחלא דבצאל (א) דור - (7 ק"מ מערבית לנבטיה א-תחתא) - תיקרית (תל) דיבין - (2 ק"מ מדרום למרג' עיון) - נקובתא דעיון דיר מימס - (ממזרח ל"ברך" הליטאני) - ממצייה דירכתא או בית עיט דיר א-זחרנה - (6 ק"מ מצפון-מערב לנבטיה תחתא) - כרכה דבר סנגרה חולה - (ממערב למושב מרגליות) - אולי רבתה חלוסית (פוקא/תחתא) - (9 ק"מ מצפון-מזרח לצור) - עולשתא חצביה - (8 ק"מ מצפון-מזרח למרג' עיון) - נחלא דבצאל (אל) חריבה - (6 ק"מ מזרחית למרג' עיון) - מגדל חרוב (אל) חריבה - (5 ק"מ דרומית למרג' עיון) - מגדל חרוב חריס - (3 ק"מ מדרום-מערב לתיבנין) - בית עיט טיר זבנה - (16 ק"מ ממזרח לצור) - ספנחה (א) טירי - (3 ק"מ צפ' מע' לבנת-ג'ביל) - כורי רבתה יעטר - (6 ק"מ צפ' מז' לזרעית) - סחרתא דיתיר כורה - (4 ק"מ ממערב לבנת ג'ביל) - מלתא דכוריים כורה - (2 ק"מ ממזרח לעיתא א-שעב) - מלתא דכוריים מגדל סלם - (8 ק"מ ממערב למושב מרגליות) - מגדל חרוב מיס ג'בל - (5 ק"מ מדרום למושב מרגליות) - מיישא מרג' עיון - (8 ק"מ מצפון למטולה) - נקובתא דעיון בני סוג'וד - (10 ק"מ צפ' מע' למרג' עיון) - כרכה דבר סנגרה (מזרעת) ספינה - (8 ק"מ מצפון לחצביה) - ספנחה ספינתה (לידו) - עין ספינתה, חלת ספינתה, ואדי ספינתה, 21 ק"מ דר' מז' לצדון) - ספנתא

עייטא א-זט - (2 ק"מ דרומית לתיבנין) - בית עיט עייטא א-שעב - (2 ק"מ מצפון לשתולה) - קובעייה דאייתה

עין בעל - (7 ק"מ דר' מז' לצור) - נחלא דבצאל עין ג'רפא - (2 ק"מ מדרום לחצביה) - מסב (ספנחה) עין חרשה - (10 ק"מ מצפון-מזרח לחצביה) - ברשתה עלמן - (6 ק"מ ממערב ל"ברך" - הליטאני) - אולי רבתה חר' עצילה (מצפון לכפר דבל) - בצאל של "נחלה דבצאל".

(א) צונה - (4 ק"מ מצפון לתיבנין) - ספנחה צפד אל-בטיח - (2 ק"מ ממזרח לתיבנין) - ספנחה (מזרעת) קלעת מיס - (10 ק"מ צפ' מז' לצור) - מיישא רמיה - (2 ק"מ מצפון לזרעית) - מלתא דכוריים ראשיא אלפוחאר - (24 ק"מ צפ' מז' לחצביה) - ברשתה תבנין (7 ק"מ מצפון לבנת ג'ביל) - תפניס תבנית - (2 ק"מ ממזרח לנבטיה) - תפניס תלוסה - (6 ק"מ צפ' מז' לתיבנין) - עולשתא תל סניבר - (מצפון לראשיא אלפוחאר) - כרכה דבר סנגרה בברייתא בגיטין (ז' ע"ב) ובתוספתא (אהלות) מחלוקת על נקודתה הצפונית של ארץ-ישראל - כזיב או לבלבו (לבלבן). זיהויה של לבלבו כנקודת גבול צפוני של ארץ-ישראל מתיישב טוב עם ראס אל-אביאד (ראס אלכידה) הבולט אל תוך היום כ-13 ק"מ מדרום לצור.

תחום צור

במקורותינו מצויה רשימה של ערים בתחום העיר צור אשר לפירותיהן קדושת שביעית בשל העובדה שחלק מתושביהן הם יהודים. הרשימה מופיעה כאן עפ"י הנוסח בכתובת הפסיפס בביה"כ של רחוב - "עיירות אסורות בתחום צור: שצת, ובצת, ופי מצובה, וחנתה עיליתיה, וחנתה ארעיתא, וביברה, וראש מייה, ואמון, ומזה היא קסטלה וכל מה שקנו ישראל נאסר..."

ביברה - הכפר בדיס, כ-9 ק"מ מצפון-מזרח לצור (נ.צ. 714688). ראש מייה - ראס אלעין (מקור המים של העיר צור), כ-6 ק"מ מדרום לצור.

אמון - ככל הנראה זו חמון שבנחלת אשר המזוהה בחר' חמול, על שפתו של נחל חמול, כ-2 ק"מ מצפון לנקורה. כיום מקובל לחפשה במקומות נוספים סמוך לאפיק הנחל ואולי אף בכפר עלמה א-שעב. מזה היא קסטרה - חר' מזי, על שפתו הדרומי של ואדי חמול, כ-1.5 ק"מ מצפון לנקורה. על החוף - ראס אל מיסה.

ג. קהילות יהודים בכפרי הלבנון

בדרום-הלבנון מצויים שלושה ריכוזים של כפרים, בהם חיו יהודים בדורות האחרונים:

1. ממערב לבנת-ג'ביל, מול זרעית-יראון.
2. אזור חצביה, מצפון-מזרח למטולה.
3. אזור דיר-אלקמר, מדרום-מזרח לביירות.

ממערב לבנת ג'ביל

בנת ג'ביל ורמיה - הנזיר הפרנציסקני רוז'ה, המסייר בארץ-הקודש

במאה הי"ז מספר על מספר יהודים בכפרים "גאבאלה והורמה". מקובל, אם כי בספק רב, לזהות את "גאבאלה" בבנת-ג'ביל, ואת "הורמה" בכפר רמיה, כ-2 ק"מ מצפון-מזרחה לזרעית (נ.צ. 715666). "ונמצאים שם יהודים ספרדים מעטים שעלו מספרד אל ארץ הקודש, כדי למות מתוך שמירה על תורת-ישראל. אך אין להם בית כנסת והם הולכים לחוג את השבת ושאר החגים בעיר צפת..."

רמיש - כתוצאה ממגיפה שפרצה בצפת, בסוף המאה הי"ח, עוזבים רבים מתושביה את עירם. מספר יהודים בני משפחת עמרמי עוברים לכפר רמיש, כ-5 ק"מ מצפון-מזרח לנטועה (נ.צ. 720662).

עין אבל - בשלהי המאה הי"ט נמצא בעין אבל יהודי אחד שהגיע לכאן מן הכפר רמיש. ככל הנראה הוא משרידי אותם פליטי צפת שהגיעו לרמיש בשלהי המאה הי"ח.

אזור חצביה

עפ"י המסורות הקיימות בין יוצאי חצביה, קיימת בה קהילה יהודית עוד מן הימים שבית שני היה קיים ואפילו מתקופת החשמונאים. עדויות ברורות יותר קיימות מתקופות מאוחרות, אך גם הן קדומות הרבה מעדויות על קהילות בישובים אחרים.

כתבי-יד של יהודים בני חצביה נמצאים בפטרבורג, באוסף הקראי והם מן המאות ה-14 וה-15: אליה בן אברהם בן משה בן שמואל הלוי בן חצבן, גמר בחודש כסלו תרע"ח (2.12.1366) את ההעתקה של פירוש יפה על "אתרים קדושים" וכן שמואל בן אברהם בן משה הלוי חצבני שהעתיק את אחד מספרי הקראי קרקסאני בשנת 1401. כבר אז היו בין יהודי חצביה חכמים וסופרים - תוצאה של קהילה עתיקה ומפותחת.

במאה ה-16-17 נשאל ר' יום טוב צהלון, מחכמי צפת, שאלה בענייני שמיטה מאת יהודי חצביה. מתשובתו מסתבר כי יהודי חצביה קשורים ליהודי צפת בענייני דת וחברה וכי קהילת חצביה מתבססת על עבודה קהילאית (בנוסף למסחר, בו עסקו רב יהודי הלבנון). בראש הקהילה עומד "החכם ר' דוד" שהוא הרב, השוחט ושליח הציבור. ראש הקהילה (כלפי השלטונות הדרוזיים של חצביה) הוא השייח יוסף מנשה, המנהיג את העדה בתקיפות ובמשמעת.

בשנת 1777 (תקל"ז) נשתמרה שאלה בשו"ת "דברי מרדכי" בקשר להתרת עגונה: יהודי חצביה בשם מראד (כנראה מרדכי) נאסר ונכלא בחצביה. ברח משם לצור ונקבר בבית הקברות הנוצרי שבעיר. מה דינה של אשתו? אותו מראד הוא "חתנו של הרודיסילי" - מיוצאי רודוס. עדים על השאלה - יוסף מעתיק ויוסף זרחיה מן המשפחות המפורסמות בחצביה. בתקפ"ה (1825) "יצאה נערה יהודיה בעיר חספיה עם צאנה בשדה, וקשתה במוותנה, והנה בא ישמעאלי אחד לענותה כי בשדה מצאה ואין מושיע לה. ותזהיר אותו לאמר אל תיגע בי כי מות תמות בידי, ולא שמע אליה וגו', ותקח ותשליך עליו בכלי-משחית וימת לעיניה. וכאשר בא הדבר לפני השופטים ויהללו בשערים מעשיה..." (תבואות הארץ לר' יוסף שוורץ, עמ' פ'). באותה התקופה מונים יהודי חצביה "שלושים בעלי-בתים אהובים מאוד לאנשי דורס..." כלומר מיודדים עם הדרוזים, והם "אנשי חיל ועובדי אדמה".

בתקצ"א (1831) שולח האמיר באשיר השני אלשיהאבי (היושב בבית אדין הסמוכה לדיר אלקמר, להלן) כמאה לוחמים יהודים לעזרתו של עבדאללה פחה בעכו. היהודים עוזרים בכיבושו של מבצר סאנור

שבשומרון. מפקד חיילי חצביה - יוסף בן חצבני - נפצע במהלך הקרב. בשנת 1840 נאסר יהודי אחד מחצביה בקשר לעלילת הדם המפורסמת בדמשק. ב-1843 מבקר בחצביה המסיונר הסקוטי ד"ר ג'ון וילסון והוא מתאר את ליל הסדר בביתו של משה בן ולירו. יהודי חצביה מונים כ-100 נפשות בעשרים משפחות ו"החכם שלהם אברהם בן דוד שהוא המושל, הקצב, המורה והש"ץ שלהם..."

בעקבות מהומות הדמים שבין הדרוזים לנוצרים בשנת "הכת"ר" (1860) נאלצים יהודי חצביה לעזוב את מקומם והם עוברים לזמן-מה לדמשק. אולם זוהי תחילת סופה של הקהילה. חלק מיוצאי-חצביה עובר לצידון, חלק אחר לכיירות, חלק נשאר בדמשק, ורק מעטים שבים לחצביה. הם מוכרים את בתיהם ושדותיהם ורק בית הכנסת הקדום נשאר ברשותם. בשנת 1888 מסייע הברון רוטשילד לשיקומו של בית-הכנסת, אך במשך השנים הובניין נהרס ורק קירו הקדום נשאר על תילו.

בתרע"א (1911) גרות בחצביה רק שלוש משפחות יהודיות. חלק מן המשפחות הותיקות עברו למפעל המשי של הבארון בראש פינה. סופה של הקהילה מגיע עם פטירתו של השוחט הזקן חיים חצבני (חייאט). את ספרי התורה מעבירים לקהילת צידון.

בחצביה - שרידיו ההרוסים של הרובע-היהודי. "קבר קדוש" על שמו של "רבי ראובן" ובסמוך לו בית-קברות קטן, בעיקר לילדים רכים (כיום "נבי רובין" - חלזה דרוזית סמוכה לבית-קברות דרוזי). מסורת בידי יהודי חצביה, שאין עירם בתחומה של ארץ-ישראל ולכן היו העשירים שבהם מוליכים את מיתיהם לקבורה באבל אסקי הכפר הסמוך, מעבר לנהר החצבאני, שסימן את גבולה של ארץ-ישראל שהחזיקו "עולי בבל". העניינים קברו מתייהם בביה"ק שבחצביה.

מזרעת ספינה

עדות יחידה מביא יצחק בן צבי ב"שאר ישוב", אודות ישוב יהודי ב"עין ספני". זוהי שאלה המופנית לר' יהודה דיוואן ומודפסת בספרו "חוט המשולש". עפ"י עדות זו היה קיים ישוב יהודי של קבע ב"עין ספני" המזוהה עם מזרעת ספינה, כ-8 ק"מ מצפון-מזרח לחצביה, במעלה החצבני. היהודים היו ב"מבצר שבתוך הכפר", וחלקם התגוררו מחוצה לו, והתפרנסו כנראה מחקלאות. בראשם עמד ר' נסים שוחט, מוהל ותוקע. בעדות זו מסופר על תקיפת ה"מבצר" שתושביו היו מוסלמים או דרוזים (בנוסף ליהודים) ע"י "חיל גדול רומים" כלומר נוצרים (יוונים או מרונים). התקופה המדוברת היא אמצע המאה ה-18.

יש לזכור שבמזרעת ספינה יש המזהים את "ספנחה" המוזכרת כאחת הערים בגבול תחומה של ארץ-ישראל המוחזקת בידי עולי בבל. רשיא (רשיא אל ואדי) - (כ-20 ק"מ מצפון-מזרח לחצביה. כ-15 ק"מ ממזרח לאגם קרעון).

בשנת 1805 עובר ברשיא הגרמני זיצין. הוא מתאר את המקום ומציין שיש בו 450 בתים, ובית אחד יהודי. מיהו אותו יהודי - לא ידוע. מסביבת רשיא הביא הבוטנאי האוסטרי ת. קוטשי (בשנת 1855) צמח בר שלא ידע מהו. בשנת 1906 מצא אהרון אהרונסון את אותו הצמח באזור ראש-פינה וזיהה אותו כ"אם החיטה".

איחה - כ-4 ק"מ ממזרח לרשיא - יש המזהים כאן את מקומה של אחא עירו של ר' אחי דמן אחא (קדושין כ"ב, ע"ב). יחמר אל בקע - מדרום לאגם קרעון. יתכן וכאן מוצאו של "איש

יחמור" הקבור במערכות הקברים שבבית שערים (או שמא זו יוחמור הסמוכה לבפור).
הסמוכה לבפור).

אזור דיר אלקמר

דיר אלקמר - עיירה נוצרית-מרונית בלב הרי השוף, כ-40 ק"מ מצפון-מזרח לצידון וכ-50 ק"מ מדרום-מזרח לביירות בה התגוררו יהודים רבים עד למחציתה השנייה של המאה הקודמת.

מפי זקני דיר אלקמר בביירות שמע יצחק בן צבי כי מסורת בידם שהישוב היהודי בדיר אלקמר הוא בן 700-800 שנה, כלומר מימי נור א-דין (1186) שהחזיר את הלבנון לידי המוסלמים.

המסיונר יוסף וולף שביקר בדיר אלקמר ב-1822 מספר שבית-הקברות היהודי שבמקום (שבן צבי לא מצא בו כל סימן וזכר, ב-1927) הוא בן 300 שנה. עדות דומה מביא גם אסתהון. כלומר יהודי דיר אלקמר נקברו בעירם לפחות מאז שנת 1550.

בספרי השו"ת של מהר"ם גלנטי, של המהריט ו"נבחר מכסף" לר' יאשיה פינטו, מובאות שאלות בענייני שמיטה ומצוותיה באזור שבין צידון לנהר קאסמיה, הוא הליטאני - השנים הן השס"ב/השפ"ה (1602-1625).

בשו"ת "השומר אמת" לר' אברהם אדאני (ליורנו תר"ט - 1849) מסופר על ר"מ גלנטי דלעיל שבילה שבת אחת בדיר אלקמר.

בשו"ת "חוט המשולש" לר' יהודה דיוואן (קונסטנטינא תצ"ט-1739) מובאת עדות מצידון מתאריך ח' בכסלו תנ"ד (דצמבר 1693) על בתולה מדיר אלקמר "...ששמעו מפי נשים שעינה אחת היא מכוסה עין..."

★ ר' יוסף סופר, שעובר בדיר אלקמר בראשית תק"כ (1759), מתבקש ע"י גביר אחד מתושבי העיירה לכתוב לו ספר תורה. בשעת הכתיבה מתחולל במקום רעש אדמה עז (אור לו' בכסלו תק"כ - דצמבר 1759) ור' סופר מפסיק כתיבתו. לאחר שחזר למלאכתו מתברר שהמגיפה הפורצת בכל הארץ עקב הרעש פוסחת על דיר אלקמר (במגיפה זו שורפים יהודי המקום את תעודת הקניין שלהם על חלקו החדש של ביה"כ היהודי שבמקום, תעודת קניין משנת שכ"ה 1565).

★ בניסן תקל"ז (1777) נחתמה עדות בפני בית דין בדיר אלקמר אודות יהודי בשם מראד שמת בצור ונקבר בבית הקברות הנוצרי במקום. העדות נמסרה מפי נסים בכ"ר יצחק מעתיק, ואנשי בית הדין הם תושבי דיר אלקמר - יהושפט בירדוגו, מרדכי דאגה ושלמה כהן.

★ בשנת 1710 מגיעה משפחת צרור מארצות המגרב לעיירה בעקלין הסמוכה לדיר אלקמר מדרום. הם עוברים לדיר אלקמר בשנת 1780 לערך, יחד עם משפחות זיתוני וחביה המגיעות מחצביא.

★ מפקד מונטיפיורי בתרט"ו (1855) בפקיעין, מגלה כי מרדכי צרור נולד בדיר אלקמר בשנת תקמ"ו (1786) ועבר לפקיעין ב-1825.

★ המסיונר יוסף וולף מבקר בדיר אלקמר ב-19 בפברואר 1822, ומזכיר את היהודי העשיר בכור אברהם ערבי, ואת שאול הכהן ארזי.

★ ב"אוצר גנוים" מביא י"מ טולידאנו שתי תעודות מדיר אלקמר: האחת - היתר שחיטה לר' יוסף הלוי מעתוק משנת תקצ"ו (1836). אולי ר' יוסף זה הוא קרוב משפחה של נסים בכ"ר יצחק מעתיק, מוסר העדות ב-1777, לעיל). השניה-כתובה של ר' משה שוראקי מח' בסיון תקצ"ו (קיץ 1836).

★ מפקד מונטיפיורי משנת תקצ"ט (1839) בצידון מגלה כי בשנת

תקצ"ז (1837) הגיע לצידון רפאל מערבי מדיר אלקמר.

★ ברעש האדמה של אותה השנה (תקצ"ז - 1837) עוזרים שלשים וחמשה צעירים מדיר אלקמר לנפגעי הרעש בצפת. יהודי דיר אלקמר היו מבקרים הרבה בצפת ובהילולת רשב"י במירון).

★ ממפקד מונטיפיורי מתקצ"ט (1839) בצידון עולה כי באותה השנה הגיע חיים מערבי (קרובו של רפאל מערבי?) עם אשתו וארבעת ידיהם מדיר אלקמר לצידון.

★ בשנת תר"ה (1845) מספר ר' יהוסף שווארץ על יהודי דיר אלקמר (המונים כ-80 משפחות) שהם "אהובים מאוד לאנשי דורסי (הדרוזים) והם אנשים חזקים אנשי חיל ועובדי אדמה כמו גויי ההר. גם בנותיהם רועות צאן עם קשת ורומח בידיהן..."

יהודי דיר אלקמר עוסקים במסחר עדרי צאן ומעבדים את שדותיהם וכרמיהם. את עושרם הרב הם רוכשים מגידול תולעי משי וממונופול על תעשיית הסבון בכל הלבנון. גם "ברזל נמצא בהר הלבנון במחוז עיר ייר אלקמר והיהודים יושבי העיר ההיא שוכרים מאמרי ההרים האלה ומוציאים ומצרפין שם ועושים שם ממנו ברזל פרסאות-סוסים וכו' הנשלחים בכל הארץ" (תבואות הארץ לר"י שווארץ, ת"ה).

★ בשבת, במרץ 1847 נעלם בדיר אלקמר הילד הנוצרי יוסף בן אסעד אבו שאכר. גופתו נמצאה ב-30 במרץ. סמיכות הפרשה לחג הפסח היהודי גרמה לעלילת דם טיפוסית על יהודי דיר אלקמר ותשעה מהם אף נאסרו. רק בהתערבות הקונסול הבריטי בביירות ציווה המושל על שחרורם. מכתבים בנושא זה נכתבו ע"י הראשון לציון ר' אברהם חיים גאגין (ב-16 לאפריל 1263 להגירה) וכן ע"י סיר משה מונטיפיורי (ב"טיימס" 3 במאי 1847).

עלילת דם זו, וכן טבח הדרוזים בנוצרים בתר"כ (1860) גורמים ליהודי

דיר אלקמר לנטוש את עירם ולעבור לביירות, צידון ודמשק. חלקם עובר לעליי, הסמוכה לביירות ממזרח. בערים אלו הם נקראים ה"דיארנה" - "יוצאי דיר (אלקמר)". בית-הכנסת של הקהילה נהרס בחלקו וחולל בידי הנוצרים ויוצאי המקום נאלצו למכרו לתושבים המוקמיים. למרות איסורם של רבני ירושלים נמצא ליוצאי דיר אלקמר היתר מטעמו של ר' יצחק אבולעפיה מטבריה למכירת בית-הכנסת. הדבר אירע בשנת תרנ"ג או תרנ"ז (1893 או 1897). בית-הכנסת נרכש על-ידי נוצרי מארוני והועבר בירושה לצאצאיו. יצחק בן צבי, שביקר במקום בח' באלול תרפ"ח (1928) מצא את בית הכנסת בבעלותו של הנגר שיבלי בוסטאני, והוא מספר - "הנער ארנסט בוסטאני, תלמיד ביה"ס המקומי פתח לי את דלתות ביתו. החרר שנכנסו אליו היה חדר נאה ותקרתו בנויה קשתות בסגנון הערבי הידוע. הקירות עבים מאוד, בנויים אבנים גדולות, בלתי מהוקצעות מבפנים, מין מלט מושם בינות לאבנים, ובמקום טיח - חומר פשוט. רק מבחוץ, לצד החצר סותתו האבנים סיתות שטחי. הקירות הללו הם, לדברי שבלי, מהבנין הקדמון. עכשיו נחלק הבית לג' חלקים, אולם מעיקרו היה אולם אחד. אורכו 20 מטר בערך, ורוחבו - 8 מ'. היה זה בית-הכנסת הגדול בכל סוריה - הסביר שבלי - ובו היה מקום לחמש מאות איש... בכלל, לא נשתמרו בבית סימנים מובהקים של בית-כנסת, וחוף ממשקופי הקשתות על גבי הדלתות החיצוניות. בקיר החיצוני הפונה אל החצר, יש מין כוץ... עשוי אבן מסותתת פיה... אולם לא הוברר לי אם כוץ זה קדמון הוא מהבנין היהודי, או נתחדש ע"י הנוצרים... שני החדרים הראשונים הפכו לבית מלאכה

ומחסן נגרות... את החדר השלישי הפך שיבלי לכנסיה..."
בית-הכנסת נמצא סמוך ל"מנזר הנשים" הישן שבעיר, לא הרחק
משרידי ארמונו של פח"ר אדין השליט הדרוזי של הלבנון. במרתפו של
הארמון היה בית-הכלא של השליט, שהפך מאוחר יותר לבית-בד ומסבנה,
ואח"כ הפך למחסן פשוט. בתמוז תרכ"ה (1865) נמצא בדיר אלקמר "צובע
אחד, מתגורר לבדו..."
בשנים האחרונות שופץ המקום ע"י שלטונות לבנון ובסמוך לו נערכה
חתונתם של חייל וחילת מכוחות-צה"ל שהגיעו למקום ב"מבצע שלום
הגליל".

בשפתין - עיירה קטנה, כ-3 ק"מ מצפון לדיר אלקמר. קהילה קטנה של
יהודים בשלהי המאה הי"ט. חלקם יוצאי דיר אלקמר. ידועה משם משפחת
צרור.

בעקלין - עיירה קטנה, כ-23 ק"מ מדרום לדיר אלקמר. לכאן הגיעה
משפחת צרור מהמגרב (טריפולי שבלוב) בשנת 1710. מחצביה הגיעו לכאן
באותן השנים גם משפחות חביה וזיתוני. בשנת 1780 לערך, עברו
המשפחות, כ-20 במספר, להתגורר בדיר אלקמר עד למאורעות 1860 ומאז
בצידון ובבירות (בבעקלין שרידי בית קברות יהודי).

בית אדין - עיירה נוצרית כ-2 ק"מ ממזרח לדיר אלקמר. כאן מושבה
של משפחת האמירים הדרוזיים לבית שיהאב. ידוע במיוחד האמיר בשיר
השני ששלח, בשנת 1831, כמאה לוחמים יהודים מחצביה ודיר אלקמר
לעזרת עבדאללה פחה בכיבוש סאנור שבשומרון.

מוחתארה - עיירה דרוזית, כ-8 ק"מ מדרום-מזרח לדיר אלקמר. מעוזם
של בני ג'ונבלט. מכאן פרצו מאורעות 1860 שגרמו לדלדולם של הדרוזים,
ובעקפיץ לעזיבת היהודים את כפרי הלבנון. עד לשנות הארבעים של המאה
הקודמת היתה כאן קהילת יהודים קטנה, ולהם בית-כנסת קטן (ואולי גם
בית קברות). הקהילה מנתה כ-15 משפחות. האמיר הדרוזי בשיר השני
החריב את מוחתארה בשנת 1824, אך היא הוקמה מחדש, אולם מאותה
השנה החלו יהודיה עוברים למרכז היהודי באזור - דיר-אלקמר.

עין קיניה - כ-2 ק"מ מדרום למוחתארה. עד לשלהי המאה הי"ט
התגוררו שם שלוש משפחות יהודיות. כיום - יהודיה בודדה, אלמנתו של
דוד בחור שנפטר לפני שנים מספר ונקבר בביה"ק היהודי בצידון.

עמטור - מרכז דרוזי ("חלוות אל קיטאלב") כ-4 ק"מ מדרום
למוחתארה. קהילה קטנה עד לאמצע המאה הי"ט. מדרום לעמטור בית
הקברות "קבור אל יהוד", הסמוך לגיבליה, ואתר בשם "קצר אל יהוד".
כפר נברח - עיירה קטנה, כ-8 ק"מ ממזרח לדיר אלקמר, עד לשנת 1910
היה במקום ישוב גדול של יהודים. ידועות משפחות גרשון וחלוף צרור וכן
משפחת אליהו.

בתלון - כפר קטן הצופה על הקניון העליון של נהר אל-אוואלי, כ-2
ק"מ ממזרח לכפר נברח, במאה הקודמת ישבו כאן מעט משפחות יהודיות,
ביניהן משפחת צרור.

אל ברוב - כפר קטן, כ-15 ק"מ ממזרח לדיר אלקמר. גם כאן ישבו
יהודים, במאה הקודמת. ידועות משפחות דאהן-סאלט וענורות. יהודי אחד
מתושבי אל ברוב גדל כאן ארזים שהיו יודעים בשם "ארז אליהוד".
עין זחלתא - עיירה בינונית, כ-8 ק"מ מדרום לכביש ביירות-דמשק,
כ-10 ק"מ ממערב לבקעת הלבנון. במאה הקודמת, ועד לשנות
העשרים של המאה ה-20, התגוררה כאן קהילה גדולה של יהודים. ביניהם

משפחת שעבן-צרור. שרידי בית-הקברות ("מקברת אליהוד") ממערב
לעיירה.

בריה, כפר שרון - כפרים סמוך לעין זחלתא, גם בהם התגוררו יהודים
עד תחילת המאה ה-20.

כפר עדיס - כפר קטן סמוך לעין זחלתא. במאה הקודמת ועד תחילת
מאה זו גרו כאן יהודים (עד 1910 לערך) ולהם בית קברות קטן.

עין דרה - עיירה קטנה, כ-3 ק"מ מדרום למדירג' שעל כביש
ביירות-דמשק. ישוב יהודי גדול במאה הקודמת, מכאן משפחת מרדכי
צרור.

בחמדון - עיירה גדולה על כביש ביירות-דמשק, כ-15 ק"מ ממזרח
לביירות. ישוב יהודי קבוע לא התקיים כאן, אך יהודי ביירות (בעיקר
העשירים שבהם) היו עולים לכאן לבלות את חודשי הקיץ החמים. לפני
כ-30 שנה הקימו כאן בית-כנסת מן המפוארים והגדולים בלבנון כולה.
סביבו התקבצו מספר משפחות יהודיות שקיימו חי קהילה מפותחים. עם
כניסת המחבלים לבחמדון ברחו רוב היהודים לביירות, ונותרו במקום רק
משפחות ספורות. בית-הכנסת המפואר והגדול בנוי סמוך לכביש הראשי
בדרך לפעוע'יה ולחמא. בבהי"כ עזרת נשים מפוארת ובכניסה שני לוחות
הברית וכתובת "שיויתי ה' לנגדי תמיד". מדרגות שיש רחבות מובילות אל
פתחו של בית-הכנסת. אין בית קברות יהודי בבחמדון. את מתייהם הם
קוברים בבית הקברות בביירות.

עלי - עיירה גדולה, כ-8 ק"מ מדרום-מזרח לביירות על אם הדרך
לדמשק. סמוך לכביש הראשי - בית-הכנסת של עלי. בית-הכנסת הוקם
בידי יוצאי חאלב (דעה אחרת - בידי יוצאי דיר אלקמר) לפני כ-100 שנה.
לצידו חצר ובה חדרי לימוד ו"תלמוד תורה". בית הכנסת נעזב בשנת 1967
כשעזבו יהודי עלי את עירם. חזיתו של בית-הכנסת, נשתמרה יפה, אך
נחסמה עם הקמת בית-קולנוע חדש. בחזית הפנימית - כתובת המציינת את
מייסד ביה"כ ושנת הקמתו, אך פנים בית-הכנסת חולל וניזוק בגשמים
ושטפונות.

קהילה היהודית בעלי התקיימה במאה הקודמת ותוגברה ב-1860
ביוצאי דיר אלקמר והסביבה עקב ההתנגשויות בין הדרוזים לנוצרים. הם
התגוררו ב"טלעת אליהוד" ("מעלה היהודים") סמוך לבית-הכנסת. במשך
השנים עזבה תושביה היהודים, ושוב אליה רק בשנים האחרונות. עם
כניסת המחבלים לעלי עזבו שוב היהודים לביירות.
אין בעלי בית-קברות יהודי. את מתייהם הם קוברים בבית הקברות
היהודי בביירות.

צור - במקורה, עיר על אי קטן מול חוף הים. לאחר כיבוש אלכסנדר
מוקדון (333 לפנה"ס) חוברת ליבשה בסוללת עפר. יהודים היו בצור, כפי
הנראה, עוד מימי הבית הראשון - חירם שנשלח ע"י מלך צור לסייע
לשלמה בבניין בית המקדש היה "בן איש צורי". בימי הבית השני התגוררו
יהודים ב"תחום צור", בעיקר בדרומו. פליטי צור, מלחצם של התושבים
המקומיים, היוו חלק מצבאו של יוחנן מגוש חלב. יהודי צור נשחטו ע"י
תושבי העיר בימי המרד ברומי. לאחר החורבן היה ישוב יהודי בצור
ומוכרים לנו משך ר' חייא בר אבא ור' מנא בר תנחום - ראשי הקהילה שם.
ביריד-צור, יריד של אריגים וזכוכית בקרו כמה מחכמי התלמוד. ר"ש בר
יוחאי התגורר זמן מה בצור. תעשיית נחושת גדולה היתה בצור וידוע
ה"סיף הצורי". ארבעת אלפים יהודי צור נאסרו לאחר כיבוש הארץ ע"י

הפרסים (ב־614). יהודים רבים ברחו לצור, לקהילת היהודים שבה, במגיפה הדבר, בשנותיה הראשונות של המאה ה־11. במרד הבדווים (9-1024) נתרוששה הקהילה בצור אך החזיקה מעמד "כי לא נשאר קהל מועיל כי אם קהל צור". כיבוש ירושלים ע"י הסלג'וקים ב־1071 גרם להעברת ישיבת "גאון יעקב" מירושלים לצור. ב־1124 נכבשה צור ע"י הצלבנים ויהודיה גרו ברובע הונציאני. בימי ר' בנימין מטודילא (1170) היו בצור כ־500 משפחות יהודיות וחכמיהם החליפו מכתבים עם הרמב"ם במצרים. לחלקם אף היו "ספינות בים הגדול". הם עסקו במסחר וביצור זכויות צוריות. לקהילה היה גם בית דין משלה. ר' אשתורי הפרחי מספר (1322) על עדה יהודית בצור. הידיעות על קהילה יהודית בצור מן התקופה ההיא ועד לתחילת המאה ה־17 דלות ביותר, ויתכן שמעט יהודיה עברו לצידון או לגליל לצפת.

ב־1831 ישבו בצור כ־130 יהודים, ותגבורת הגיעה אליהם עם רעש האדמה הגדול בצפת ב־1834. אך גם הם לא החזיקו מעמד וב־1839 ידוע על 100 יהודים בלבד בצור, שגם הם הגיעו לצור מצפת לאחר רעש 1837. למרות דלותם הרי שהיה להם בית־כנסת משלהם, אמנם "אחד הבנינים הדלים ביותר ממין זה..." אך קיים.

זכר ליהודי צור נשתמר בשם המשפחה "צורי" המופיע במפקדי מונטיפיורי בעכו ובמקומות נוספים.

צידון - צידון, שהובטחה לשבט זבולון, נפלה לבסוף בנחלה לשבט אשר. אך גם אשר לא הוריש את יושבי צידון הכנעניים־פיניקיים, ולא התיישב בצידון (יהושע י"ט, כח. שופטים א', ל"א). אחאב מלך ישראל נשא לאשה את איזבל בת אתבעל מלך צידונים, שילדה לו את יהורם בנו - ויורשו. יהודים בצידון ישבו, ככל הנראה מימי הבית השני ואילך. יוליוס קיסר (מת 44 לפנה"ס) מורה ליהודים לשלם מיסים לצידון בשנת השמיטה (25% מתבואתם!), הורדוס מקים מבני פאר בצידון ובעת המרד ברומי מגינים הצידונים על יהודי העיר. ר' שמעון בר יוחאי המתגורר זמן־מה בצידון פוגש בה את ר' חנינא בן גמליאל, וכן מוכרים ר' שמעון הצידוני (שילוני), אבא הצידוני ורב יוסף הצידוני.

ב־1110 נכבשה צידון ע"י הצלבנים ור' בנימין מטודילא מוצא בה (ב־1170) רק כעשרים משפחות יהודיות. כנראה שלא פסק ישובה מאז למרות שהידיעה הבאה על יהודי צידון היא משנת 1522. ר' משה באסולה מספר על חמש מאות בתים וכעשרים משפחות של יהודים מסתערים - מתושבי הארץ המקוריים.

הספרדי האלמוני ה"מסתובב" בארץ בשנת 1553 מספר על יהודי צידון ומתאר את חצרותיהם ומזרקות המים שבהם. ב־1567 נמצא בצידון המשורר הנסע זכריה התימני, הידוע בכינויו "צידוני". לתושבי צידון היהודים קשרים הדוקים עם חכמי צפת ועם ר' יוסף קארו העומד בקשר מכתבים עם ר' שבתאי שיבא מרבני צידון. ר' לוי נחמיאס התגורר זמן־מה בצידון בטרם עבר לחברון. אל המהרי"ט הגיעו שאלות בנושאי חקלאות ושמירת שביעית מכפרי היהודים באיזור צידון (מהנהר קסמיה (ליטאני) וצפונה).

ר' משה חאגיז, לימים הראשון לציון, מתגורר בצידון שנים מספר מאז תצ"ח (1638). החיד"א מבקר בצידון ב־1738 ומוצא בה קהילה חשובה של יהודים. ב־1744 נמצאים בצידון רבים מפקדי צפת וחכמיה שברחו אליה "מפאת המגיפה שפרצה בצפת" (כפי עדותו של אברהם ישמעאל חי סגוניני).

בצידון גם נמצא ר' יצחק לולי המתכתב עם ר' חיים בן עטר בירושלים. לאחר הרעש בצפת ב־1760 פרצה מגיפה בגליל - מתוך שישה מניינים יהודים בצידון נשאר רק אחד. "מצידון", מספר ר' יוסף סופר, "יבואו הלולבין ואתרוגין לירושלים ושאר מקומות". ר' משה ירושלמי (1769) מספר על שני בתי הקברות שבצידון ועל מנהגייהם. 25 משפחות יהודיות בצידון ב־1824. מפקד יהודי צידון ב־1839, שנערך בפיקוד משה מונטיפיורי מוצא בה 57 משפחות (215 נפש) ו־72 בורדים, סה"כ 287 נפש. באותה השנה מבקרים בה גם המיסיונרים הסקוטי בונאר ומק־צ'יין ומציינים 250-300 יהודים, והמיסיונר וילסון, ב־1843, 350-400 נפש.

בסוף שנות השלושים של המאה הזו היו בצידון כ־400 יהודים בקהילה קטנה ועד 1978 עמד בראשה אביו של יצחק הלוי, ש"נתגלה" בצידון ע"י חיילי צה"ל. משפחת לוי ותיקה בצידון (רבות ממצבות־הקבורה בביה"ק היהודי בצידון - משפחת לוי). ערב מלחמת העולם הראשונה היו בצידון כ־600 יהודים. במלחמת ששת הימים היו בצידון 400 נפש יהודים, אך רובם עזבו את העיר. בית־כנסת עתיק (מסורת - מימי בית שני) קיים עדיין ב"קסבה" של צידון. בניו בחלקו משיש איטלקי, נברשות הקריסטל ונרות השמן הגדולים שהשתלשלו מן התקרה המקומרת נשרדו בידי המחבלים והפליטים שפלשו אליו. ספרי תורה (עשרים במספר) שהיו בו הועברו בחלקם לארה"ב, לישראל, וחלק אבד. ספר אחד נשמר בידי משפחת הלוי בצידון עם תשמישי קדושה נוספים מבית הכנסת. בהדרים סמוכים היו עוד שלושה בתי־כנסת קטנים - מתקופת פריחתה של קהילת צידון.

בית קברות יהודי קיים בצידון, סמוך לשפת הים. השמות המצויינים עליו הם שמותיהם של המשפחות הותיקות בצידון - הלוי, פוליתני ועוד. חלק מהקבורים הם מיהודי ביירות שלהם קרובים בצידון. עפ"י מקומו - בית קברות זה הוא בית הקברות של יהודי צידון "שבחוץ לארץ". בית קברות נוסף היה ליהודי צידון "בתוך תחום ארץ־ישראל - יתכן (לדעתו של יוסף ברסלבי) - בקברת "קברו" של אהליאב בן אחיסמך ב"בני סוג'ד", כ־20 ק"מ מזרחה ודרומה, בדרך לצפת (ראה להלן).

בצידון, ברחבה קטנה סמוך לכביש הראשי, מראים את קבריהם של יששכר, ובעיקר זבולון בני יעקב. הם ידועים בשם "א־נבי ציידא". בני משפחת לוי, אחרוני קהילת צידון, עברו לתחומי מדינת־ישראל עם פנוי צה"ל מצידון בחורף תשמ"ה.

ביירות - בירתה של לבנון על ראש חוף הבולט אל תוך הים. הורדוס המלך הקים בה אולמות עמודים ודן שם למוות את שני בניו ממרים החשמונאית. לאחר חורבן בית שני התקיימו בביירות משחקים של יהודים נגד חיות רעות והשבויים היהודים הומתו ברוב המקרים.

עפ"י המסורת הנוצרית היה זה ישו, שהביא לביירות את בשורתו, וכן נערך ממזרח לה הקרב הגדול והמפורסם בין סט. ג'ורג' (מקדושיה של הנצרות) והדרקון הגדול (מכאן שמו של מפרץ ביירות - מפרץ גאורגיוס הקדוש, ובערבית - ג'ון אל ח'דר). בביירות מצויה היתה תמונתו של ישו שצוירה, עפ"י המסורת הנוצרית, בידי יוסף מארימתייה ומידיו עבר ל... רבן גמליאל, ממנו לתלמידו פאולוס וליוחנן "הקדוש". יהודים מצאו תמונה זו בבית שרכשו, וכשדקרו אותה נטף ממנה דם... על בניו של רבן גמליאל הנ"ל אנו שומעים - "מעשה ביהודה והלל בניו של רבן גמליאל שיצאו בקורדקיסין (מין געליים רחבות) בשבת בבירי ולעזה עליהן כל המדינה..." מפני שלא היה מנהגם של בני בירי לצאת כך בשבת (בירי היתה מדינת הים

כמו כבול ועכו, ויש לזהותה ככל הנראה בביירות ולא בביירא הסמוכה לצפת). בתחילת המאה השישית (למנינים) היתה בביירות קהילה יהודית וסביבה בית כנסת (יהושע סטיליטס). ר' אביתר בן אליהו, מיישבת גאון יעקב שהועברה עקב מגיפה מירושלים לצידון, מונה את ביירות בין הערים הכפופות לגאונות ירושלים. הצלבנים גרמו לדיכוי הקהילה שם ור' בנימין מטודילה (1170) מספר על 50 משפחות בלבד. ביירות, כעיר חוף, מצויינת בספריהם של הנוסעים שעברו בה בדרכם לארץ הקודש. תלמידו של הרמב"ן שערב בה במאה ה-14 לא מספר על יהודיה, וכן אינם מוזכרים בסיפורי נוסעים מן המאה ה-15. תלמידו ר' עובדיה מברטנורא מספר (ב-1495) "בבארטו אין עומדים יהודים, אמנם לא ידעתי הסיבה...". חידוש ישובה היהודי של ביירות בא עם גרוש ספרד ובי-1522 מוצא בה ר' משה באטולה כתריטר בעלי בתים מסיציליה. מנהל ענייני המכס בביירות היה יהודי, אברהם קאשטרו, שניהל גם מטבעה בירושלים.

ידוע על סוחר יהודי מביירות שפגש בעזה את דוד הראובני והתפעל ממנו. 1824 - ר' דוד דבית הלל: "כחמש עשרה משפחות יהודים אחרים... מדברים ערבי ולהם בית כנסת קטן" (ב-1833 מספר ר' מנחם מנדל מקמניץ "הרוצה לבוא לצפת או לטבריה יתנה עם הספן להביאו לים של חיפה. ואף אם יודמן לו ספינה לבאיורוד, ג"כ טוב כי משם יוכל לבוא לארץ בלא ספינה רק בדרך היבשה").

1849 - יותר מ-25 משפחות.
 1856 - 500 יהודים אחרים עניים, נוספו עליהם מיהודי דמשק וחלב, איזמיר וקושטא.
 1878 - נפתח בי"ס "אליאנס" לבנות.
 1879 - בי"ס "אליאנס" לבנים, ובית-מלאכה לילדות.
 1880 - למעלה מ-1.000 יהודים.
 1889 - 1.500 יהודים.
 ב-1890 - הסתה ועלילת דם שהסתיימה בהתנפלות על הרובע היהודי, אך השלטונות הצילוהו.
 1892 - 3.000 יהודים.
 1901 - בבי"ס אליאנס למדו 271 בנים ו-218 בנות מיהודי ביירות.
 1902 - היו בביירות בית-כנסת אחד ו-11 בתי-מדרש.
 1906 - 3.000 יהודים.
 1907-1910 - 5.000 יהודים
 1940 - 6.000 יהודים, עם מוסדות וחי קהילה מפותחים. כמה בתי-ספר והרבה בתי-כנסת ובתי מדרש.
 1948 - ביום הכרזת המדינה ניסו להתנפל על הרובע היהודי אך הנוצרים המקומיים עזרו להתגבר על הפורעים. בזמן מלחמת השחרור הושלכה פצצה לבית הספר "אליאנס" ומספר יהודים נפצעו, אך לאחר המלחמה חזרו חיי השקט לקהילה.

למרות שהיחסים בין יהודי ביירות ושאר תושביה היו תקינים, יצאו רוב יהודיה משם בעת מלחמת ששת הימים ואחריה, וכן בימי מלחמת האזרחים בלבנון בסוף שנות ה-50 ובשנות ה-70.

כיום מונה קהילת ביירות פחות ממאה יהודים - רובם זקנים וחולים. הם מתרכזים סביב "חארת אל יהוד" הנמצא ב"ואדי אבו ג'מל" בין רח' ג'ורג' פיקו ורח' פראנסה (צרפת), שם גם מרוכזים עשרה בתי-הכנסת (הסגורים כיום) של הקהילה, ובראשם בית-הכנסת "מגן אברהם". בסביבה

זו גם בי"ס של "אליאנס". אל בית הקברות של יהודי ביירות, בשכונת "פורן אשובאפ" מיעטו להגיעו בשנים האחרונות בשל הסכנה שבדבר וקברו את המתים בבית הקברות היהודי שבצידון. בראש הקהילה עומד שמש בית-הכנסת סלים ג'אמוס המשמש גם קובר מתים. השוחט היהודי שזיה בא מדמשק חדל לבוא, ויהודיה של ביירות ממעטים באכילת בשר.

ד. מצבות מקורשות

קברי יששכר וזבולון בצידון

מסורת עממית מראה את קברו של זבולון ושל אחיו יששכר במבנה קטן בעל כיפה, בצידון. אמנם, על פי ברכתו של יעקב לזבולון, הוא עתיד לנחול את "חוף ימים ישכון וירכתו על צידון" אך למעשה בחלוקת הנחלות ביהושע - זוכה זבולון בנחלה בתוך הארץ, ויתכן ואפילו אין לו מוצא אל הים. את צידון וסביבתה ירש דוקא שבט אשר. אך המסורת העממית חזקה היא ומראה בצידון את קברו של זבולון דווקא ולא של אשר. ב"ספר הישר" מופיע - "ואת עצמות יששכר וזבולון קברו אותם בצידון בחלק אשר נפל לבניהם".

1522 - ר' משה באטולה: "ראיתי רחוק מן העיר רביע מיל - קבר זבולון ומתחילה היה בין שני עמודים גדולים, ואילן חרובים. וארון הישמעאלים בנה עליו בית עם עגול למעלה, ועל מקום הקבר איצטבה ועליה בגד שחור ונרות לפניו".

ר' יוסף סופר, העובר לצידון מדיר-אלקמר לאחר המגיפה הגדולה הפוקדת את הארץ, מספר על ביקוריו בקבר ("ב פעמים") עם אשתו ובנו. הוא מספר כי המצבה ("הארון") המצאת בתוך אוהל שבתוך הבית ושומר המקום המוסלמי נותן להכנס לאחר שקיבל "כמה פראה" (פרוטות כסף). הרבה מיהודי האזור באים לכאן לתפילות ובקשות ושוהים במקום שבוע ימים.

1889 - ציור סמלי של קבר זבולון סמוך לעיר צידון באוסף המקומות הקדושים בארץ שאסף ש. הארנשטיין.

הקבר מקודש ליהודים ולמוסלמים, ואלה כאלה מנדבים למקום פרוכות ושמן לנרות. על הפרוכות שהיו במקום בשנים עברו אפשר היה להבחין בשמותיהם של הנודבים, בעיקר מיהודי צידון (זאב וילנאי מספר על פרוכות של "הרב שלמה כלוף צרור" ושל "שאלו בו חיים פולית").

קבר ראובן בכפר שחיים (כ-10 ק"מ מצפון-מזרח לצידון). ידיעה בודדת של התייר המוסלמי עבד אלעיני אלנבולטי משנת 1689 מספרת על קברו של ראובן בן יעקב בכפר שחיים.

קבר שמגר בן ענת בסביבות תבנין

יש המזהים את השם "ענת" כשם מקומו ולא כשם אביו של שמגר, השופט השלישי (שופטים ג', ל"א) ומציינים אותו בעיר "בית ענת" שבנחלת נפתלי המזוהה עם הכפר הקטן עינתיה שממזרח לבנת ג'ביל. מסורת עממית מראה את קברו בעיירה תבנין - "תמנין, והיא תמנתה דיהודה, שם קבור שמגר בן ענת ועליו שני עמודי שיש" (1537). גם ב-1640 נזכר כאן קבר זה ועליו כפה. כיום ידוע בסביבה קבר "א-נבי א-צדיק", ואולי לקבר זה מתייחסות המסורות הנ"ל.

קבר עדו הנביא מצפון למשגב עם

עדו הנביא חי בתחילת תקופת המלוכה ופרטים עליו מעטים מאוד. אך במסורות עממיות מימי הביניים הראו את קברו סמוך לבניאס – "ומחוץ לעיר קבר עדו" (1210) "..." ועליו אילן בוטם והוא בצורת אריה" (1537) "דן – עדו הנביא רחוק מן העיר פרסה ועליו אילן בוטם גדול ולמטה מעט בית שעושיין בו תפילה והוא מקום זרוע זנים" (1561). כיום לא ידוע על קבר זה בסביבות הבניאס, אך ממערב לעמק החולה על הרכס, מצפון למשגב עם נמצא אנבי עוידה ויתכן ולקבר זה מתכוונות המסורות הללו.

קברו של יוסי בן יועזר איש צרידה מצפון-מזרח למטולה

למרות שמקובל כי צרידה עירו של יוסי בן יועזר היא בנחלת אפרים שבמרכז הרי השומרון, קיימת מסורת עממית המזהה את מקומו וקברו מצפון למטולה – "יחוס האבות" (1537): "כפר חמאם ויש אומרים צרדה, שם קבורת ר' יוסי בן יועזר בתוך בית קטן והוא לצד הדסים". יוסף ברסלבי מספר "לדברי אחד המתואלים, ארוך שם הקבר מאוד. תושבי הכפר אומרים על הקדוש כי הוא "מן אולאד אל ענאק" הינו "בני הענקים". יתכן וכוונתם לרכס החמאמיס שמצפון-מזרח למטולה ול"מזרעת א-סרדה" שממזרח לו.

קברי האמוראים – בני אבוי, רב פפא ובניו, רב אשי

עפ"י מסורת עממית המופיעה בשני מקורות בלבד באמצע המאה ה-16, קבורים האמוראים הנ"ל בסביבה הבניאס במקום הנקרא אל עובאד. מכיוון שאין מקום בשם זה או דומה לו בקרבת הבניאס, יש הרוצים לזהות את המקום ממערב לעמק החולה מדרום למושב מרגליות – בפסגת הר שאנן שעל קו הגבול ישראל-לבנון.

ה. הקברים סביב נבי סוג'וד

קבר אהליאב בן אחיסמך בנבי סוג'וד

קברו של אהליאב בן אחיסמך למטה דן, עוזרו של בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה בבניית המשכן במדבר מוזהה משום-מה, בפסגתו של ג'בל סוג'וד (1127 מ' מעפה"י), כ-8 ק"מ מצפון לנבטיה. יתכן ויש קשר כלשהו בין זיהוי קברו כאן לבין נחלת שבט דן באזור שמצפון לתל-דן, הנשקף מכאן. "נבי סוג'וד" פירושו "נביא הסגידה" והוא מקום מקודש ליהודים ולמוסלמים כאחד.

בבניין הקבר, המקורה בכיפה נאה, היו בעבר כתובות עבריות רבות שסיפרו על נדבות ונדרים למקום ועל כספים שנתרמו לשיפוץ הבניין. המקום היה מוקד לעליה לרגל ליהודי הגליל, צפת וסביבתה ויהודי הלבנון, בעיקר צידון שמקום הקבר היה תחת טיפולם וחסותם (רבות מהמתנות לקבר אהליאב, פרוכות וכיו"ב הועברו לביהכ"נ של צידון משום השמירה הדלה שבנבי סוג'וד).

לראשונה נזכר הקבר בתעודה משנת 1707 ואח"כ בשנים 1759, 1760,

1817 ומתברר והולכי הסיפורים על הקבר ומנהגים סביבו במאה ה-19. על נסים וסיפורים במקום הקבר:

"ויש שם ממון הרבה, כסף וזהב, ובלתי אפשר ליקח משם אפילו פרוטה אחת. ומעשה שהיה פעם אחת רצה יהודי אחד ליקח משם כמה זהובים, ומיד נחלשה ידו והיה כאב גדול, וצעק בבכיה גדולה, והתודה לחזור המעות למקומן ומיד נרפאה ידו".

"ויש בחצר כלי נחושת לרוב לבישול ושתייה ולכל הצטרפות הבאים לשם. ואין גם אחד שיקחם ויעבירם משם, כי יראים לגנוב. גם מקום אחר שמניחים שם מטבעות והלוקחים על פי סגולה מניח אחרים תחתיהם. ושם יש מערה, ואומרים כשילין שם חולה או משוגע יחידי, יתרפא".

ילד שנפל לבור מים, וכן ילדה, שעמדו לטבוע, צעקו הנאספים אל הנביא אהליאב שיצילם. המים עלו, ועליהם הילד/ילדה בריאים ושלמים. אל נבי-סוג'וד היו עולים בחודשי הקיץ: בל"ג בעומר במירון בעת ההילולא על קברו של ר' שמעון בר יוחאי היו מכריזים על זמן העליה לנבי-סוג'וד ואז, לאחר חג-השבועות היתה מתארגנת שיירה מצפת והגליל אל קברו של אהליאב בנבי-סוג'וד. שם היו שוהים שלושה ימים, ולא יותר! וחוזרים למקומותיהם. (סיפורים רבים על ביקורים וחוויות בנבי סוג'וד בספרו של יב"צ "שאר ישוב" ובספרו של י. ברסלבי "לחקר ארצנו". על ביקור שם מספר גם עזיז אפנדי (פסח בר אדון) בספרו "באהלי מדבר").

יוסף ברסלבי טוען שכפי הנראה היה בית-קברות יהודי, בסביבת נבי סוג'וד, אולי זה הוא בית הקברות הנוסף של יהודי צידון – זה שבתוך תחום ארץ-ישראל.

קבר בצלאל בן אורי בכפר ערב סלים

מערבה מנבי סוג'וד, בכפר ערב סלים, כ-6 ק"מ מצפון לנבטיה איתחא נמצא קברו של בצלאל בן אורי, שיחד עם אהליאב (הקבור בנבי סוג'וד) הקים את המשכן במדבר. על קברו במקום זה (אולי כתוצאה משם הכפר הדומה לער בצאלין/בצאליל...) ידוע מאז 1537. כמעט כל הנוסעים שעברו במקום, וכן עולי רגל ופוקדי קברים, עברו בקבר בצלאל שבערב סלים בדרך לקבר אהליאב בן אחיסמך בנבי סוג'וד.

קבר הנביא צפניה סמוך לג'בע

כ-4 ק"מ ממזרח לכפר ג'בע (כ-4 ק"מ מצפון לערב-סלים הנ"ל), במורדות המזרחיים של ג'בל צאפי, נמצא קבר אנבי צאפי, המוזהה במסורת העממית כקברו של הנביא צפניה – אחד מתרי-עשר הנביאים. מאז 1537 ידועה המסורת על קברו במקום זה ועל העננים המקיפים אותו. כמעט כל הנוסעים המבקרים בנבי סוג'וד ובקבר בצלאל מספרים על נבי צאפי זה.

קבר ר' אלעזר איש ברתותא

כמו קברי אהליאב ובצלאל והנביא צפניה כך גם מסורת עממית שתחילתה בימי הביניים מראה את קברו של התנא ר' אלעזר איש ברתותא חברו של ר' עקיבא. בשנת 1744 כותב אחד מחכמי צפת – "... ומשם (מג'בע) הסמוכה לנבי צאפי) הולכים לכפר חיטה. אחור הכפר בהר – רבי אלעזר איש ברתותא..." מקומו לא ידוע בבירור.

בין עמיק למנצורה

הגדוד בלבנון

לגבי מרביתם של אזרחי ישראל, השמות "עמיק", "מנצורה", "ג'בל-ברוך" – הם לא יותר מאשר שמות סתמיים המתלווים להודעות דובר צה"ל על תקריות אש עם הסורים והמחבלים. אותו סוג של שמות, שחולפים על פניו בחטף – ואם אינו מלווה בנפגעים, הרי ניתן לעבור ממנו בלי הנד עפעף לעמודי הבורסה או הספורט. אבל לגבי אנשיו של הגדוד, יש לשמות הללו משמעות מיוחדת. והם מתרגמים אוטומטית כמעט לימים אחרים של אש ושל קרב. ימים של סיורים, שבילים, פתיחת צירים, פצצות R.P.G. וירי נק"ל ומרגמות. הגזרה פרושה עשרות נ.צ. ומספרי קוד במפות. מוצבים מאולתרים ומקומות כמו מוצבים ג', ד', ה', המסולעת, ג'בל-ברוך, האנטנה, החווה, הברכה, היקב ושאר כינויים משונים.

וכך הופך האזור הקרוי "צפונית לאגם קרעון" – לענני אבק, נגמ"שים שועטים, רעם פצצות, הבהקי נותבים ולילות המוארים באור יום של פגזי תאורה. ואותה זיעה קרה, דפיקות לב מואצות. מנין השניות החולפות מרגע "היציאה" ועד לנפץ "הנפילה" והנסיון לאתר היכן ההתפוצצות וכמה חטפו הלילה מוצבים ג' ה' והמסולעת.

גזרת עמיק ומנצורה – והנורא מכל חמישה מחברינו, חמישה מלוחמיה של פלוגה ב' שלא ישובו לעד. 31 ימים, 744 שעות, 44640 דקות בלבנון. לא הרבה לעומת הנצח – המון לעומת השגרה והשלמה שבעורף. 31 ימים שהוכיחו שלבנון זה לא רק דובדבנים, ערק, סטריאו ותמונות ארזים רחבי צמרת.

חיילי ומפקדי הגדוד,

עברנו יחד תקופת מילואים שלאחר המלחמה. תקופה של פעילות מלאה בארועים מבצעיים, התמודדות יום-יומית רצופה במתח, עייפות ולחימה.

בתקופה זו למדנו להכיר זה את זה במצבים שבעבר לא עמדנו בהם יחדיו.

הגדוד ביצע את כל המשימות שהוטלו עליו תוך שיפור בחיילות, בגבוש המסגרות, בבטחון ובכושר הלחימה.

המלחמה בארגוני הטרור הערביים התפתחה לאופן שבו היחידה מצאה עצמה במלחמת התשה כנגד פעילות חבלנית גבוהה ובגבוי הצבא הסורי.

חזרנו חסרים משיצאנו.

מ"פ ב' ועוד ארבעה מחברינו נפלו בקרב נגד מחבלים, באזור

קבר חירם מלך צור

על הכביש צור-קנא, כ-8 ק"מ מצור. מצבת קבורה רומית (מאה 3 לספד"ג) המזוהה במסורת העממית עם קברו של חירם מלך צור שעזר לשלמה בבניית בית המקדש. נוסף עוד כי בדרומו של עמק-עיון נמצאות קרקעות השייכות ליהודי – מטולה. ארמות אלו נרכשו הרבה לפני קום – המדינה, כ"כ היה נסיון לרכישת קרקעות באחוזת ג'רמק, כ-5 ק"מ ממזרח לנבטיה (כץ, קתדרה, 35).

הכפר מנצורה.

המחיר יקר וכאב מותם ילזה אותנו בעתיד.
לפצועים אני מאחל החלמה וחזרה לפעילות מלאה.

אריה נקש
מפקד הגדוד

מילון למונחי הגזרה

מסולעת

גבעה מיוערת למרגלות ג'בל-ברוך. נטלה חלק ביום הקרב, הן באופן פעיל והן בצורה סבילה של הרעשות סוריות. כמו כן זכתה למנה לילית קבועה פחות או יותר של R.P.G ונק"ל - והשיבה בהתאם.

מוצבים מאולתרים בבקעת הלבנון שהסורים והמחבלים נמצאים כמה מאות מטרים. התחרו על התואר המוצב המופגז ביותר לשנת 82. הר נישא ברכס הרי השוף. נמצא גבוה גבוה מעל העננים, כך שכל ענן שחלף על פסגת הג'בל, היה מוריד את הטמפרטורה מ-28° ל-4° בלבד, מה שהכריח את אנשי היחידה ללבוש ולפשוט את בגדי החורף והקיץ חליפות לפחות 15 פעמים ביום. אשר ללילה, הרוחות העזות הביאו את האנשים לעטות על עצמם דובונים, חרמוניות וכל דבר חם אחר עליו הצליחו להניח יד. מבחינת האש זכתה פסגת ג'בל-ברוך לאי אלו חדירות ולכמה אלפי כדורי נק"ל. ה R.P.G הגיע מאוחר יותר.

ג' ד' ה'

ג'בל ברוך

תחנת הגברה של הטלויזיה הלבנונית. באנטנה שהה חלק מהגדוד שזכה בצ'ופר של טלפון וטלויזיה ללא הגבלה.

כפר ציורי לרגלי ג'בל ברוך, החורשה הסמוכה לו היתה יכולה לשמש כמקום אידיאלי לפיקניקים ואהבה, אילו היה עם מי. משום מה החליטו המחבלים שגם החורשה הנ"ל זקוקה לתזכורת רועמת.

האנטנה

עמיק

אגם כחול, יפה. מסעדות, שקט, טרמפים, ענבים, קרוב יותר לבית. מומלץ.

קרעון